

**ЗАПИСКИ
ЛЬВІВСЬКОГО
МЕДІЄВІСТИЧНОГО
КЛУБУ**

ВИПУСК № 4

**NOTES OF LVIV
MEDIEVAL CLUB**

VOLUME № 4

УДК 94(100)"653"(06)
3-30

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Львівський медієвістичний клуб

Редакційна колегія:

Овсінський Юрій – канд. іст. наук, доцент (Львівський національний університет ім. І. Франка, головний редактор)

Файда Олег – канд. іст. наук, доцент (Львівський національний університет ім. І. Франка, заступник головного редактора)

Войтович Леонтій – д-р іст. наук, професор (Львівський національний університет ім. І. Франка)

Волощук Мирослав – д-р іст. наук, професор (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника)

Голубко Віктор – д-р іст. наук, професор (Львівський національний університет ім. І. Франка)

Гупало Віра – д-р іст. наук, професор (Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів))

Шеломенцев-Терський Святослав – д-р іст. наук, професор (Національний університет «Львівська Політехніка»)

Козловський Сергій – канд. іст. наук, доцент (Львівський національний університет ім. І. Франка)

Паршин Ілля – канд. іст. наук, доцент (Львівський національний університет ім. І. Франка)

Мартинюк Галина – здобувач (Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк))

Димидюк Дмитро – аспірант III року навчання (Львівський національний університет ім. І. Франка)

Козак Соломія – аспірант II року навчання (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів))

Гришко Юлія – магістр історії, абсолювент (Львівський національний університет ім. І. Франка)

Рецензенти:

Даріуш Домбровський – доктор габілітований, проф. (Університет ім. Казимира Великого в Бидгощі).

Семенюк Лариса Степанівна – канд. філол. наук, доцент (Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк))

*Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка,
№ 6/2019-20 від 30.12.2019*

Записки Львівського медієвістичного клубу, гол. ред. Ю. Овсінський,
Львів 2019, Вип. 4, 112 с.

До збірника включено статті, присвячені політичним, соціально-економічним, військовим та культурним аспектам історії середніх віків. Для студентів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться історією.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами в статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019

© Львівський медієвістичний клуб, 2019

© Колектив авторів, 2019

УДК 94(100)"653"(06)

3-30

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv Medieval club

Editorial board:

Ovsynskyi Yuriy – PhD, docent (Ivan Franko National University of Lviv, Editor in Chief)

Faida Oleh – PhD, docent (Ivan Franko National University of Lviv, Deputy Editor-in-Chief)

Voytovych Leontiy – D.Sc., professor (Ivan Franko National University of Lviv)

Voloshchuk Myroslav – D.Sc., professor (Ivan Franko National University of Lviv)

Holubko Viktor – D.Sc., professor (Ivan Franko National University of Lviv)

Hupalo Vira – D.Sc., professor (Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv))

Shelomentsev-Tersky Soyatoslav – D.Sc., professor (Lviv Polytechnic National University)

Kozlovskyi Serhiy – PhD, docent (Ivan Franko National University of Lviv)

Parshyn Illia – PhD, docent (Ivan Franko National University of Lviv)

Dymydyuk Dmytro – PhD student (Ivan Franko National University of Lviv)

Kozak Solomiya – PhD student (Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv))

Martynyuk Halyna – PhD student (Lesya Ukrainka East European National University (Luts'k))

Hryshko Yuliya – MA in history (Ivan Franko National University of Lviv)

Reviewers:

Dariusz Dąbrowski – D.Sc., professor (Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland).

Semenyuk Larysa – PhD, docent (Lesya Ukrainka East European National University (Luts'k))

*It is recommended for publishing by Decision of Academic Senat of
historical faculty
Ivan Franko National University of Lviv
(Minutes № 6/2019-20 as of 30.12.2019)*

Notes of Lviv Medieval club, ed. Y. Ovsinskyi, Lviv 2019, Vol. 4, 112 p.

The journal includes articles devoted to political, socio-economic, military, cultural and religious aspects of the history of the Middle Ages. This publication is for scholars, professors, students and others who have interest in history.

All electronic versions of the articles of this herald will be published on the official website – <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>

The editorial board does not necessarily share the position expressed by the authors in the articles, and is not responsible for the accuracy of the provided data and references.

© Ivan Franko National University of Lviv, 2019

© Lviv Medieval club, 2019

© All rights reserved, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	10
-----------------	----

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Соломія КОЗАК. Як обернути програний похід на перемогу? Чеська політика Данила Романовича крізь призму ординської загрози та взаємозв'язків з Римом	11
Ярослав БАШТЕВИЧ. Галицька Русь у другій половині XIV–XV ст.: зародження антагонізму етносів	25
Галина МАРТИНЮК. Засоби емоційності в барокових ляментях	36

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Ольга СТАСЮК. Тракткування жінки В «Декреті» Граціана через призму римського права	48
Володимир ЧОРНОБРИВЕЦЬ. Руські міщани Вроцлава у другій половині XIII – XIV століттях: спроба просопографічного нарису	61
Роман МАРТИНЧУК. Король Владислав III Варненчик: спроба історичного портрета	73

Микола КОЗАК. До теми бойових мистецтв середньовічної Європи84

Андрій ЧАЛИЙ. Чому османи не полювали на відьом ? (до питання про демономанію на території Османської імперії XV-XVII століть)94

НОВИНИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДІЄВІСТИКИ105

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ111

CONTENTS

FOREWORD	10
-----------------------	-----------

HISTORY OF UKRAINE

Solomiia KOZAK. How to make a losing campaign a win? Czech politic of Danylo Romanovych through the prism of the Horde danger and relationship with Rome	11
Yaroslav BASHTEVYCH. Galician Rus in the late middle ages: the emergence of antagonism of ethnic groups	25
Halyna MARTYNYUK. The means of emotionality in Baroque laments	36

WORLD HISTORY

Olha STASIUK. the perception of woman in Decretum Gratiani through the tradition of Roman law	48
Volodymyr CHORNOBRYVETS. Wroclaw's burghers from Rus' in the second part of XIII th century – XIV th century: an attempt of prosopographical essay	61
Roman MARTYNCHUK. King Vladislav III Varnenchik: attempt of historical portrait	73
Mykola KOZAK. On the topic of the martial arts of Medieval Europe	84

Andrii CHALYI. Why didn't Ottomans hunt for witches? To the problem of absence of witchhunting in the Ottoman Empire in XV-XVII centuries94

NEWS OF UKRAINIAN MEDIEVAL STUDIES105

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS111

ПЕРЕДМОВА

Перед вами четвертий випуск збірника наукових статей “Записки Львівського медієвістичного клубу” (ЛМК), присвячений українському та європейському середньовіччю. Вісник був заснований у 2016 р. за сприяння наукової організації молодих дослідників «Львівський медієвістичний клуб». Цей вісник продовжує традиції електронного видання “Український медієвістичний журнал”, який став для багатьох молодих українських медієвістів чи не першим майданчиком для обміну думок та дискусій.

Збірник покликаний стати об’єднавчим центром для сучасних молодих українських медієвістів, сприяти не тільки діалогу та обміну інформацією між істориками, але й популяризації медієвістичних досліджень серед широкого загалу.

У цьому випуску збірника статті присвячені проблемам міжнародних відносин, культурної, військової та соціальної історії, що робить його цікавим не тільки для істориків-науковців, а й для пересічної публіки.

Запрошуємо до вивчення зовсім “не темних” середніх віків, котрі залишили помітний слід у нашій свідомості та повсякденні. Щиро сподіваємося, що завдяки Вашому сприянню збірник «Записки Львівського медієвістичного клубу» стане еталоном якості досліджень та переросте в провідне медієвістичне видання України та Європи загалом.

Усі статті цього журналу будуть опубліковані на офіційному сайті товариства, де ви також можете ознайомитись із вимогами до публікації статей у нашому виданні – <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>

Редакція збірника

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК [94:327](477.83/.86:456.31)"125/127"Д.Галицький

ЯК ОБЕРНУТИ ПРОГРАНИЙ ПОХІД НА ПЕРЕМОГУ? ЧЕСЬКА ПОЛІТИКА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА КРІЗЬ ПРИЗМУ ОРДИНСЬКОЇ ЗАГРОЗИ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ З РИМОМ

Соломія КОЗАК

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

У статті розглянуто похід Данила Романовича в чеські землі у 1253 р. як складову війни за австрійську спадщину (1246-1278), її відбиття на сторінках Галицько-Волинського літопису та в сучасній історіографії. Авторка аналізує чеський вектор політики князя в ширшому міжнародному контексті, враховуючи династичні підстави втручання у війну; акцентовано на ординській загрозі та взаємозв'язках із Папою Римським як факторах утворення християнської коаліції. Зроблено припущення, що саме цей контекст був вагомим для літописця, тому похід потрактовано як перемогу, а не поразку.

Ключові слова: спадщина Бабенбергів, Данило Романович, Пшемисл-Оттокар II, Королівство Русі, опавський похід, Галицько-Волинський літопис, коронація.

Вивчення історії Галицько-Волинської Русі, а саме військово-політичної діяльності її очільників є широким полем для дослідження актуального спектру проблем, пов'язаних із середньовічною військовою справою, державністю та міжнародною ситуацією у Центрально-Східній Європі. Важливе, якщо не ключове місце незмінно посідає зовнішньополітична діяльність сюзерена Королівства Русі Данила Романовича (1201–1264), одним із векторів якої був чеський, чи не найменш вивчений досі. Зі свого боку, останній вписаний у контекст війни за Австрійську спадщину (1246–1278) – обширного конфлікту між європейськими державами, причетність до якого галицько-волинських правителів все більше привертає до себе увагу дослідників. Неоднозначно потрактовані контекст та наслідки участі Данила Романовича в поході в «Чеську землю» – як у

тогочасних джерелах, так і в сучасній історіографії – спонукають ретельніше дослідити цю проблему.

Війна за спадщину австрійських Бабенбергів і тема русько-чеських взаємин на її тлі у різний час привертала увагу таких дослідників як Михайло Грушевський [10, с. 74–76, 518–519], Іван Крип'якевич [18, с. 128–129], Микола Котляр [16, с. 112–118], Володимир Пашуто [30, с. 254–258], Олександр Головко [8, с. 313; 10], Йозеф Жемлічка [48], Антоній Флоровський [31, с. 240–251], Маріуш Бартницький [37], Віктор Адамовіч [32–33], Віталій Ковальов [13]. Серед нещодавніх праць треба виокремити дослідження Леонтія Войтовича [1–7], Олександра Майорова [19–22], Даріуша Домбровського [39, с. 319–328], Норберта Міки [42–43; 44, с. 15–56], Віталія Нагірного [45, с. 272–276], Іллі Паршина [26–29], Їтки Комендової [15], Олексія Мартинюка [23–25].

Початковим епізодом, важливим для нашого дослідження, є розлог за обсягом та багата на епічні описи згадка у Галицько-Волинському літописі про опавський похід Данила Романовича. Попри його, буцімто, безрезультатність, автор цілковито виправдовує свого сюзерена, *«жоден-бо князь руський не воював землі Чеської»* [11, стб. 820–826].

Натомість апологетична позиція літописця щодо наслідків походу здобула не таку однозначну оцінку в історіографії. М. Грушевський називав цю виправу князя безрозсудною авантюрою, наголошуючи, що той мав *«набагато більш реальні справи під носом»* [10, с. 75]. «Стратегічним прорахунком» уважав похід Данила Романовича М. Котляр, водночас припускаючи, що, можливо, той *«навіть мріяв про об'єднану Русько-Австрійську державу»* [17, с. 140]. І. Крип'якевич уважав, що князь виношував плани посадити сина на австрійський престол, щоби мати тут *«резерв для князівської родини»* [18, с. 129].

Сучасні дослідники все частіше схильні розглядати австрійську політику Данила крізь призму його відносин із Заходом, не оминаючи такого важливого моменту як династичні причини для участі у військовій кампанії. Огляд головних причин походу Данила та його союзників на Моравію запропонував Н. Міка [43, с. 6]. Щоправда, позиції українських, російських та польських істориків на протигау чеським

різняться. Останні, менше знайомі з Галицько-Волинським літописом, більше спираються на власні джерела, в яких про руський слід у подіях 1252–1253 рр. узагалі не йдеться, а відтак і нівелюється бодай якесь значення походу [15]. Окреслені розбіжності та потреба вписати згаданий епізод війни в більш ширший контекст міжнародних відносин зумовлюють актуальність дослідження цієї проблеми [14].

Для того, щоби цілісно осягнути чеський вектор політики Данила Романовича й те, яке місце він займав у його зовнішньополітичній діяльності, треба принаймні в загальних рисах окреслити ситуацію, що склалася в Центрально-Східній Європі станом на середину XIII ст. Опавський похід вписаний у військово-політичний контекст боротьби за герцогства Австрію та Штирію після загибелі останнього представника династії Бабенбергів Фрідріха II Войовничого (1210–1246) у 1246 р. на р. Лейті [34, р. 559; 35, р. 789; 36, р. 179]. Це поклало початок суперництву, в якому взяли участь Чехія, Угорщина, Баварія, Польща і Галицько-Волинська Русь.

До 1252 р. на підставі династичних шлюбів виокремились два головні претенденти на герцогський трон – маркграф моравський (невдовзі, з 1253 р., король чеський) Пшемисл-Оттокар II (1253–1278) та угорський король Бела IV Арпад (1235–1270). Останній, не маючи власних синів, вирішив залучити на свій бік «сина короля Русі» [46, р. 33–35]. Під час зустрічі з князем Данилом у Пожоні (Братиславі) він домовився про шлюб його сина Романа (†1259) із племінницею померлого герцога Гертрудою фон Бабенберг (1226–1288) [38, р. 599]. Отож, похід Данила Романовича в моравсько-сілезьке порубіжжя неможливо розглядати поза подіями в Австрії, де з 1252 р. перебував його син [23].

Династична підстава для війни за спадщину Бабенбергів, яку переконливо обґрунтували Л. Войтович та О. Майоров, промовисто свідчить про те, що Данило Романович брав участь у поході в чеські землі не лише виключно під впливом Бели IV. Ця кампанія була продовженням попередньої політики династичного зближення між галицькими Романовичами та Бабенбергами [7, с. 55]. Навряд чи незначні успіхи кампанії можна зводити до того, що Данило був мало зацікавлений у ній

особисто. Зокрема, О. Майоров родинні зв'язки галицько-волинського князя з Бабенбергами виводить через його матір, «княгиню Романову», яку дослідник ототожнює із Єфросинією-Анною, дочкою візантійського імператора Ісаака II Ангела (бл. 1156–1204). Тож Данило був родичем (найімовірніше, троюрідним братом) загиблого у 1246 р. Фрідріха II Войовничого, сина Феодори Ангеліни (бл. 1175–XIII ст.) [20, с. 177–178; 21, с. 53]. Це припущення дає змогу говорити про не меншу причетність Данила Романовича до війни за австрійську спадщину, ніж інших претендентів.

До того ж, галицько-волинський сюзерен мав велику мотивацію заявити про себе як про повноправного володаря, й участь у цьому конфлікті давала йому таку змогу. Такі дії були потрібні йому для важливішої цілі – привернути увагу до себе задля формування антиординської центральноєвропейської коаліції [18, с. 129]. Виступаючи на боці угорського короля, Данило, з одного боку, забезпечував собі союзника в особі Бели IV, разом із польськими союзними князями, але, що важливо, долучався і до спроби унормування міжнародної ситуації. Адже треба розуміти, що конфлікт, який запалав у середині XIII ст. між європейськими правителями за Австрію та Штирію, розсіював сили та відводив увагу від іншої загрози, добре знайомої в Русі – небезпеки із Степу. Яким ще способом можна було залучити центральноєвропейську спільноту (а в ідеалі – на чолі з папською курією) до співпраці в цьому руслі, якщо не самому стати активним її учасником? Конфлікт за спадщину Бабенбергів як актуальне зіткнення інтересів міг для цього бути, щонайменше, сприятливим моментом.

Не переповідаючи детально всього перебігу опавського походу Данила Романовича, аналіз якого мало не по днях подав у своїй праці Д. Домбровський [39, с. 336–347], зупинімось на ключових його моментах, важливих для подальшого розуміння міжнародного контексту подій.

Бела IV і Данило Романович у боротьбі за Австрію організували широкую коаліцію, до якої ввійшли зяті угорського короля: краківський князь Болеслав Сором'язливий, племінник Болеслава – ленчинський князь Лешек Чорний, Владислав Опольський, а також васальні сербські, болгарські князі, половці

та литовські свояки Данила Романовича – Товтивіл та Ердивіл [41, р. 316].

Війна розпочалася вторгненням половців наприкінці 1252 р. у Моравію, а навесні-влітку 1253 р. в «землю Опавську» вторглися інші війська, спустошуючи чеські землі з метою відволікти чеського короля від походу на Австрію [11, стб. 821–826]. Взяття малоукріпленого міста Нассідель (літописне «Насильє»); спроба, хоч і невдала, захопити замок Глубичич; розорення околиць Опави союзниками та битва під Оломоуцем (25 квітня 1253 р.) у загальних рисах наче й давали всі шанси на швидку та легку перемогу, та явно не були ефективними. Похід на сілезько-моравське пограниччя, на володіння Пшемисла-Оттокара, ще тоді моравського маркграфа, мав за собою головну мету – відволікти його сили від Австрії, де укріпився Роман Данилович.

Попри зроблені кроки, саме потенційна облога Оломоуца стала поворотною для Данила Романовича під час цієї кампанії. У Галицько-Волинському літописі вміщено опис того, як васал оломоуцького єпископа Герборт напередодні облоги надсилає меч Данилові Романовичу, що останній трактує як знак покори чеської сторони [стб. 836–838]. Це стає для галицько-волинського сюзерена приводом для припинення подальших військових дій. Звістка літописця, як і подальше її трактування в історіографії, нещодавно пожвавлене [15, с. 158–159], ще потребує ретельнішого вивчення.

Та чи цей «подарунок меча», чи ситуація на міжнародній арені були каталізатором такого рішення Данила Романовича та подальших подій? Можливо, не випадково літописець не зовсім плавно обриває свою оповідь про похід в Чехію, а одразу переходить до опису коронації Данила, яка відбулася наприкінці того ж року? Чому би не припустити, що саме в такій послідовності він бачив причинно-наслідковий сенс, і саме тому розлогу оповідь про похід в Чехію не слід вважати обірваною.

Справа в тому, що 23 вересня 1253 р. помер чеський король Вацлав I, і вже в жовтні Пшемисл-Оттокар II був коронований як король Чехії. Саме в цих умовах рішуче втрутився у конфлікт Папа Римський Інокентій IV (1243–1254), підтримуючи чеського кандидата на австрійську спадщину через Хрестовий похід останнього в Пруссію. Папа, безперечно, був занепокоєний

протистоянням християнських держав у центрі Європи в умовах загрози повторного вторгнення монголів та небезпеки підпорядкування християнських держав монголам [4, с. 12–13]. У планах Папи був хрестовий похід проти монголів, який неможливо було реалізувати через європейські суперечки за Австрію. Свою позицію Інокентій IV обґрунтував побоюванням, що продовження конфлікту може закінчитися підпорядкуванням цих держав монголам [47, с. 92].

Ба більше, Данило Романович припиняє боротьбу за Австрію (як загалом, так і в опавському поході) зокрема й через те, що своєю коронацією та прийняттям титулу короля Русі [12, с. 62–63] він кидав виклик Орді, що означало би беззмістовну війну на два фронти. Для нього мало зміст бути в союзі з чеським королем, якого підтримував Папа. Саме на Інокентія IV були покладені сподівання за організацію антиординської коаліції, значущої у європейських масштабах.

Тож Данило Романович покидає чеські землі, хоча його син ще залишається на той час оточеним чеськими силами в австрійському замку Гайнбург [23] і тільки згодом буде змушений втечею покинути свою дружину. Гертруда добровільно погодилася на розрив шлюбу [38, р. 599], хоча на вчинок Романа, вочевидь, мали вплив і угорський король, і батько, й інші родичі. Щоправда, для сучасників таке рішення стало разючою несподіванкою [3, с. 426]. Проте усунення Романа Даниловича як претендента одразу призвело до того, що сторони легко між собою домовилися. У травні 1254 р. було досягнуто відповідних угод: Пшемисл-Оттокар II отримав Австрію, погодившись передати Штирію синові Бели – Стефанові [40, s. 44–48, 112–120].

Те, що Папа доклав зусиль до укладеного перемир'я, а отже і визначив результат опавського походу, очевидно з подальшої долі Романа Даниловича. Щойно він повернувся з-під Відня, як отримав у лен від короля Міндовга Новогрудське князівство. Це не було випадковим, адже напередодні Міндовг прийняв від Інокентія IV, охрестившись, корону і вніормував свої відносини з Галицько-Волинськими землями, скріпивши цей союз родинними зв'язками [3, с. 426].

Відтак на зламі 1253–1254 рр. відбулась очікувана коронація Данила Романовича королівською короною у Дорогичині

[11, стб. 826–827]. Бажаного компромісу на той час було досягнуто, тому війна за австрійський спадок втратила своє значущє наповнення. Тепер виникла потреба дбати про те, як сприйматиме такий виклик монгольський хан.

Отже, ширший погляд на центрально-європейські події дає змогу говорити про компромісне завершення цього етапу боротьби за австрійську спадщину, але не провальне. Те, що автор Галицько-Волинського літопису прославляє похід Данила у Чехію (беручи до уваги, звісно, панегіричний характер самого твору) можна пояснити й тим, що з його позиції контекст подій мав куди більш вирішальне значення. Йдеться про значущість воєнних дій за австрійську спадщину в ситуації пошуку підтримки серед європейських держав проти ординської загрози. Несподіване завершення цього етапу боротьби за австрійську спадщину навряд чи було би можливим без папського втручання та відчуття монгольської загрози над Європою. Реальні кроки Папи, спрямовані на примирення сторін, були підхоплені галицько-волинським князем. Міжнародне досягнення виходило за межі локального інтересу щодо австрійського трону. З боку літописця, коронація Данила Романовича переможно увінчала компромісне завершення походу в чеські землі.

Список використаних джерел та літератури

1. Л. Войтович, *Боротьба за Австрійську спадщину*, [в:] *Король Данило Романович*, Біла Церква 2013, с. 132–141.
2. Л. Войтович, *Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: попередні зауваження*, «Княжа доба: історія і культура» 2012, Вип. 6, с. 71–88.
3. Л. Войтович, *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*, Львів 2014, 478 с.
4. Л. Войтович, *Європейські лідери XIII ст.: Лев Данилович і Пшемисл II Оттокар*, «Проблеми слов'янознавства» 2013, Вип. 62, с. 9–22.
5. Л. Войтович, *Загадки австрійського вузла (1272–1278): Лев Данилович, Ласло IV, Пшемисл II Оттокар, Рудольф Габсбург і польські князі*, «Проблеми слов'янознавства» 2012, Вип. 61, с. 11–22.

6. Л. Войтович, *Лев Данилович и загадки «австрийского узла» (1272 – 1278)*, «Rossica Antiqua» 2011, № 2(4), с. 120–139.
7. Л. Войтович, *Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст.*, «Проблеми слов'янознавства» 2006, Вип. 56, с. 263–273.
8. О. Головка, *Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006, 575 с.
9. О. Головка, *Центральноевропейська політика Волинського князівства в другій половині 40-х – першій половині 50-х років XIII ст.*, «Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки» 2018, Вип. 11, с. 147–164.
10. М. Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.*, Київ 1993, Т. III: до року 1340, 592 с.
11. *Ипатьевская летопись*, [в:] *Полное собрание русских летописей*, ред. А. Шахматов, Москва 1998, Т. II, 648 с.
12. Я. Исаевич, «*Королевство Галиции и Володимирии*» и «*Королевство Руси*», «Древнейшие государства на территории РСФСР. Материалы и исследования 1985 года» 1986, с. 62–63;
13. В. Ковалев, *Чешский король Приемысл Оттакар II и русские князья: взаимные контакты на фоне международных отношений в Центральной Европе второй половины XIII в.*, «Международный исторический журнал «Русин» 2005, №2 (2), с. 55–68.
14. С. Козак, *Від конфронтації до союзу: актуальні питання русько-чеських відносин в умовах війни за австрійську спадщину (1246–1278)*, «Записки Львівського медієвістичного клубу» 2018, Вип. 3, с. 95–104.
15. Й. Комендова, *Опавский поход Даниила Романовича: чешский взгляд*, «Colloquia Russica: Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.)» 2014, с. 156–163.
16. М. Котляр, *Історія дипломатії Південно-Західної Русі*, Київ 2002, 247 с.
17. М. Котляр, *Дипломатия Южной Руси*, Санкт-Петербург 2003, 140 с.
18. І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*. 2-е вид., Київ 1999, 220 с.

19. А. Майоров, Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века, «Вопросы истории» 2011, № 7, с. 32–52.

20. О. Майоров, Єфросинія Галицька. Дочка візантійського імператора в Галицько-Волинській Русі: княгиня і черниця, Біла Церква 2013, 224 с.

21. А. Майоров, Поход русских войск в Моравию и борьба за «Австрийское наследство» в 1252–1253 гг., «Военно-исторический журнал» 2011, № 8, с. 49–54.

22. А. Майоров, Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв., Санкт-Петербург 2011, 801 с.

23. А. Мартынюк, «Австрийский стол» князя Романа Даниловича, «Colloquia Russica: Данило Романович і його часи» 2017, s. 133–143.

24. А. Мартынюк, «Хронографу же нужна есть писати все», или как Даниил Галицкий не взял Оломоуц, а летописец превратил поражение в победу, «Письменность Галицко-Волынского княжества: историко-филологические исследования» 2016, с. 117–130.

25. А. Мартынюк, Память о Ромane Даниловиче в Австрии: три новых свидетельства, «Polska, Ruś i Węgry: X–XIV wiek» 2019, s. 89–98.

26. І. Паршин, Галицькі війська у битві при Дюрнкруті 1278 року: факти і здогади, «Вісник Львівського університету. Серія історична» 2013, Вип. 48, с. 45–60.

27. І. Паршин, Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкруті 1278 року (на основі «Hermannii Altahensis annales»), «Вісник Прикарпатського університету: Історія» 2012, Вип. 21, с. 151–160.

28. І. Паршин, Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII – XV століть, Львів 2018, 348 с.

29. І. Паршин, Князь Роман Данилович на сторінках західноєвропейських хронік XIII–XV століть, «Записки Наукового Товариства імені Шевченка» 2012, Праці Історично-філософської секції, Т. 264, с. 357–367.

30. В. Пашуто, Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, Москва 1950, 333 с.

31. А. Флоровский, *Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X-XVIII вв.)*. В 2-х томах, Прага 1935, Т. 1, с. 240–251.
32. V. Adamovič, *Roman Danilovič a Rakúsko*, «Medea. Studia mediaevalia et antiqua» 2013, № 16, s. 43–54.
33. V. Adamovič, *Rus v českých kronikách 13– 14. Storočia*, «Княжа доба. Історія і культура» 2013, Вип. 7, с. 95–107.
34. *Annales Millicensium continuation Sancrucensis tertia* [in:] *Monumenta Germaniae Historica*, ed. W. Wattenbach, Hannoverae 1851, Bd. 9, pp. 480–569.
35. *Annales sancti Rudberti Salisburgenses* [in:] *Monumenta Germaniae Historica*, ed. W. Wattenbach, Hannoverae 1851, Bd. 9, pp. 760–818.
36. *Annales Waldemarianis* [in:] *Monumenta Germaniae Historica*, ed. G. Waitz, Hannoverae 1892, Bd. 29, pp. 176–181.
37. M Bartnicki, *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*, Lublin 2005, 251 s.
38. *Continuatio Garstensis* [in:] *Monumenta Germaniae Historica*, ed. W. Wattenbach, Hannoverae 1850, SS, T. IX., p. 593–600.
39. D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz. Krol Rusi (ok. 1201–1264)*. *Biografia polityczna*, Krakow 2012, s. 319–328.
40. J. Hoensch, *Premysl Otakar II. von Böhmen: Der goldene König*, Graz- Wien-Köln 1989, 303 c.
41. *Kosmova letopisu českého pokračovatelé* [in:] *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých vydavane z nadani F. Palackego*, ed. J. Emler, Praha 1874, T. II., s. 282–335.
42. N. Mika, *Czy król Rusi Halickiej Daniel był obecny przy zawieraniu pokoju wiedeńskiego w 1261 roku? z dziejów stosunków rusko – austriackich w średniowieczu*, [w:] «Kwartalnik Historyczny» 1998, rocz. CV, nr. 2, s. 3–16.
43. N. Mika, *Najazd polsko-ruski na ziemię opawską w 1253 roku*, «Opava: sborník k dějinám města» 2003, sv.3, s. 5–11.
44. N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278*, Racibórz 2008, 136 s.
45. W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011, 362 s.
46. *Ottokars Österreichische Reimchronik* [in:] *Monumenta Germaniae Historica*, ed. J. Seemüller, Hannover 1890, DC, T.5, Bd.1, p. 1–170.

47. J. Umiński, *Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. i papież Innocenty IV*, Lwów 1922, 152 s.

48. J. Žemlička, *Století posledních Přemyslovců. Český stát a společnost ve 13. století*, Praha 1986, 324 s.

КАК ОБЕРНУТЬ БЕЗУСПЕШНЫЙ ПОХОД НА ПОБЕДУ? ЧЕШСКАЯ ПОЛИТИКА ДАНИИЛА РОМАНОВИЧА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ОРДЫНСКОЙ УГРОЗЫ И ВЗАИМОСВЯЗЕЙ С РИМОМ

Соломия КОЗАК

*Институт украиноведения имени Ивана Крип'якевича НАН
Украины*

В статье рассмотрена проблема похода Даниила Романовича в чешские земли в 1253 г. как составляющая войны за австрийское наследство (1246–1278), ее отражение на страницах Галицко-Волынской летописи и в современной историографии. Автор анализирует чешский вектор политики князя в более широком международном контексте, учитывая династические основания вмешательства в войну; акцентировано внимание на ордынскую угрозу и взаимосвязи с Папой Римским как на факторах создания христианской коалиции. Сделано предположение, что именно этот контекст был весомым для летописца, поэтому поход был истолкован им как победа, а не поражение.

Ключевые слова: наследие Бабенбергов, Даниил Романович, Пшемисл-Оттокар II, Королевство Руси, опавский поход, Галицко-Волынская летопись, коронация

HOW TO MAKE A LOSING CAMPAIGN A WIN? CZECH POLITIC OF DANYLO ROMANOVYCH THROUGH THE PRISM OF THE HORDE DANGER AND RELATIONSHIP WITH ROME

Solomiia KOZAK

*The Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of
Ukraine*

The article deals with the problem of the campaign of Danylo Romanovych to the Czech lands in 1253 as a component of the war for the legacy of Babenbergs (1246–1278), her reflection on the pages of the Galicia-Volyn chronicle and in modern historiography. An attempt has been made to look at the Czech politics vector of Danylo in the broader international

context, taking into account the dynastic grounds for interference in war. Emphasis is placed on the Horde danger and the relationship with the Pope regarding the formation of a Christian coalition. It has been suggested that this context was of great importance to the chronicler, so this campaign was interpreted as a victory rather than a defeat.

Keywords: legacy of Babenbergs, Danylo Romanovych, Przemyśl Ottokar II, Kingdom of Rus', Opava campaign, Galicia-Volyn chronicle, coronation

Додатки

Рис. 1. Герцогиня Гертруда фон Бабенберг (1226–1288), фрагмент Генеалогічного дерева Бабенбергів, Кодекс Ладислава Сунтхайма (кінець XV ст., монастир Кlostернойбург). У лівому гербовому щиті правий верхній сегмент – золотий лев на блакитному полі, герб князя Романа Даниловича [3, с. 422].

Рис. 2. Театр воєнних дій в 1253 р. Фрагмент карти Маттеуса Меріана Старшого (XVII ст.) [24, с. 130].

УДК 94 (477) «13/14»

ГАЛИЦЬКА РУСЬ У 2 ПОЛОВИНІ XIV-XV СТ.: ЗАРОДЖЕННЯ АНТАГОНІЗМУ ЕТНОСІВ

Ярослав Баштевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано суспільно-політичні перетворення на території Галицької Русі в 2 половині XIV-XV ст. Проведено короткий огляд появи в суспільних групах (шляхти, духовенства, міщан та селян) протиріч між етносами та окреслено їхні причини. Також наголошено, що ідеологія ворожнечі, яка виникла в Руському та Белзькому воєводствах, пізніше поширилася на територію Наддніпрянщини разом із польською системою влади.

Ключові слова: Галицька Русь, міжнаціональний антагонізм, суспільні верстви, Руське воєводство, етнос.

Одна з найвагоміших сторінок української історії ранньомодерного часу – Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, набрала такого характеру й масштабу через протиріччя двох націй: української й польської, коріння якого проросло ще в добу Пізнього Середньовіччя. Найкраще зародження міжнаціонального антагонізму можна простежити на прикладі території Галичини (Королівства Русі; Руського й Белзького воєводств; Галицької Русі), яка найшвидше з-поміж етнічно українських земель потрапила під владу Корони Польської [25, с. 28].

Мета дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати суспільно-політичні реалії, в яких опинилося руське (українське) населення Галицької Русі та окреслити появу протиріч між польським та українським етносами, які згодом переростуть у боротьбу.

Історія Галицької Русі Пізнього Середньовіччя через спорадичність джерельних свідчень вивчена доволі мало, особливо порівняно з наступним ранньомодерним періодом, у якому таких джерел значно більше. Однак на сьогодні є низка вагомих досліджень, присвячених цьому періоду, частина з яких була використана в нашій статті. Зокрема, відомості про

політико-правове становище Галичини були взяті з праць Леонтія Войтовича [5], Миколи Крикуна [12] та Ігоря Бойка [3, 5]. Зміни в середовищі суспільних груп досліджували: Юрій Зазуляк [8, 9], Ігор Смуток [23] – формування шляхти, Л. Харевічова [27], Мирон Капраль [11] та Іван Крип'якевич [14] – відносини в галицьких містах (на прикладі Львова), Дмитро Похилевич [17] – становище селян тощо. Також використано розвідки Степана Рудницького [19], Зеновія Федунківа [24] та ін.

Процес інкорпорації руських земель, які в цей час іменувалися як «Королівство Русь» [4, с. 108], до складу Польського Королівства розпочався в 1340 р. після смерті останнього галицько-волинського правителя Юрія II (1325–1340) й остаточно завершився в 1434 р. Його можна умовно поділити на 2 етапи: 1) 1340–1387 рр. – час польсько- (й угорсько)-литовської боротьби за галицько-волинську спадщину¹; 2) 1387–1434 рр. – перехідний період від часу походу Ядвіги (1384–1399) до створення Руського воєводства.

Майже столітній період інкорпорації земель можна пояснити (крім як усуненням зовнішніх ворогів) також необхідністю створення умов для лояльного ставлення до нової влади могутнього галицького боярства. Саме тому польська влада, хоча поступово й поширювала власний адміністративний апарат на приєднані землі, але намагалася зберегти видимість існування «держави в державі» й проводила так звану «розумну казимирівську політику»: діяло руське право, карбувалася окрема монета, надавалися привілеї боярству та містам, було відновлено Галицьку митрополію тощо [5, с. 376; 4, с. 110; 28, s. 183–185]. Але це було лише формальністю, бо коли вдалося порушити питання про відновлення Руського Королівства, його одразу ж і відкинули [5, с. 443].

Із приєднанням Галицької Русі до Польського Королівства до останнього мали би перейти чи не головні функції держави, а саме – захист від зовнішньої загрози [18, с. 56–58], якою тоді найчастіше були турецькі й татарські війська. Однак, цього фактично не відбулося.

¹ 1370–1387 рр. – під владою Угорщини.

Ще у другій половині XIV – першій половині XV ст. вдавалося забезпечити певну безпеку на приєднаній території (зводилися й перебудовувалися замки за західноєвропейським типом, відбувалась колонізація цих земель, активно розвивалось господарство тощо) [24, с. 86–89]. Водночас, великих нападів не було через політичну кризу в самій Золотій Орді. Натомість, ще напередодні великого походу на Київ 1482 р. з 1440–1470 рр. (через вплив Османської імперії) татарські загони спустошували територію Поділля й Галичини, а з кінця XV ст. і впродовж наступних двох століть набіги стали чи не щорічними [16, с. 92; 29, с. 641]. Таке становище призвело до того, що розпорошені татарські загони, не маючи змоги пожитися на Поділлі, все далі просувалися на захід. Утім, вони рідко перетинали р. Сян, зосередившись на грабежі Руського воєводства [24, с. 90]. Існувало чотири, добре відомі польським урядовцям основні шляхи, якими татарські загони добиралися до Русі. Три з них вели на західноукраїнські землі, а найкривавішим був Волоський, або, як його називали ординці – Золотий, найбагатший для них. Шлях пролягав зaledве не через усю Галичину [16, с. 92]. Так, за підрахунками істориків, у 2 половині XV ст. татари здійснили 31 великий напад на Поділля та 11 – на Руське й Белзьке воєводства; у XVI ст. – 32 та 17 відповідно [15, с. 19].

З метою захисту була навіть висловлена пропозиція перевести на спустошені землі Тевтонський орден [19, с. 7–8], оскільки вже тоді організація оборони ставала все слабшою: посполите військо скликалося настільки повільно, що ворог устигав утекти зі здобиччю [19, с. 16–17, 39; 30, с. 72–73].

Основний тягар оборони в усі періоди лягав на пасивний захист із використанням оборонних об'єктів: укріплених міст, замків, релігійних споруд тощо, які надавали захист місцевому населенню [24, с. 92]. Щоб припинити масову міграцію населення з небезпечних місць, особливо з терен Галицької землі, сеймики видавали укази, в яких наказували під час ворожих нападів насамперед ховатися в найближчих оборонних спорудах, хоча ті часто *«самі валилися»* [19, с. 48]. Тож польська влада не змогла організувати належної оборони: з'явилася вона лише з розвитком козащини [19, с. 54].

З політичними трансформаціями у цей період паралельно відбувалися й соціально-економічні зміни. Зокрема, в XV ст. на території Галичини нараховувалося більше поселень, ніж у густо заселеній Волині [7, с. 23], а з економічного погляду Руське воєводство значно переважало Київську землю [17, с. 27]. Натомість, польська влада проводила політику заохочення колонізації цих земель економічно сильнішими німцями й польською шляхтою [27, s. 5], що породжувало численні конфлікти й відтісняло місцевих русинів на периферію суспільно-політичного життя: «*чуже жите придушило місцеве руське*» [7, с. 23; 14, с. 92].

У нових політичних умовах важливо було заручитися підтримкою галицької еліти, обіцянки якій дали змогу Польщі анексувати 1387 р. Галицьку Русь [5, с. 435; 18, с. 56–58]. Імовірно, що саме під тиском місцевої шляхти було створено Руське воєводство (а 1462 р. – і Белзьке) та поширено на нього польське право, що дозволило галицькій шляхті займати урядові посади [12, с. 25–29]. Така лояльність шляхти пояснюється тим, що фактично до 1430 рр. існувала певна «*консервація місцевих порядків*», а галицькі бояри перебували в становищі особистих слуг короля. У 1420 р. галицьку шляхту король навіть обклав повинностями, що перша намагалась усіляко оскаржувати [3, с. 144; 8, с. 176, 184]. Зрештою, і після 1434 р. в галицькій шляхті було менше прав, аніж у польській. Саме тому для XV ст. характерними були численні конфедерації, які король намагався розв'язати наданням привілеїв для окремих земель.

Пьотрківський статут 1496 р. остаточно зрівняв у правах шляхту [3, с. 154; 6, с. 26–27]. Але шляхта опинилася в частково залежному становищі через особливо сильні позиції можновладства в краї [9, с. 397], оскільки ще з середини XIV ст. королі могли надавати руській та польській аристократії цілі повіті. Магнати забирали в шляхти маєтки, якщо в неї не було королівських підтверджень [29, s. 632] (які отримати було вкрай складно), накладали нові повинності для всього населення у своїх володіннях, через що проти перших були організовані виступи (як конфедерація 1464 р., коли шляхта разом із львів'янами виступили проти руського воєводи А. Одровонжа) [9, с. 397–401; 8, с. 184–189; 30, s. 385–386].

Велике значення на формування ідентичності шляхетського стану мала іноземна колонізація. У середині XV ст., у розпал конфедерацій, руська шляхта (а представники руських родів знаходилися на різних щаблях шляхетської ієрархії [23, с. 97–98]) ще зберігала й активно декларувала свою етнічну та конфесійну ідентичність [9, с. 413–414]. Проте іноземці впродовж наступних кількох століть споріднювалися з місцевою елітою, а остання масово приймала католицизм, що сприяло швидкому підйому в урядовій кар'єрі [23, с. 109–111]. Врешті-решт, уже в XVI ст. більшість руської шляхти, ввійшовши в нове правове поле, втратила своє «національне обличчя» й фактично перестала бути виразником інтересів русинів-українців [25, с. 34]. Хоча на початку XVI ст., коли «національні різниці стають чимраз ясніші», в руської шляхти в судових позовах ще проявлялася національна свідомість [14, с. 5, 95]. На руських землях, які ввійшли до складу Великого князівства Литовського, представники руської еліти були набагато впливовішими, що дозволило їм аж до XVIII ст. зберегти власну ідентичність [3, с. 156].

По-іншому склалися відносини польської влади з руськими міщанами. Як зауважив Борис Флоря, саме в містах можна найяскравіше побачити розвиток протиріч. А особливо в столиці Руського воєводства – Львові, де «православні русини зустрічалися з цілою низкою заборон, що й ставило їх у нерівноправне становище» [25, с. 28]. Так, у Руському воєводстві від часу запровадження магдебурзького права діяло правило, відповідно до якого міським самоврядуванням могли користуватися лише католики (хоча не йшлося й про заборони для некатоліків) [11, с. 111; 18 с. 27–31].

Оскільки й у XVII ст. в Галичині було зовсім небагато сільських католицьких парафій [20, с. 112; 31, с. 61–62], то в містах найяскравіше проявилось і конфесійне протистояння [25, с. 29]. Зокрема, православних обмежували в ремеслах та торгівлі, займатися якими можна було тільки за погодженням з католиками [14, с. 21–22; 27, с. 3–5]. За все XV ст. міське право Львова отримали лише 32 русини, а будинками в середмісті володіли близько 30 руських родин [11, с. 120]. Уже з кінця XV ст. видавалися спеціальні укази короля, щоб до міських урядів допускалися лише католики [3, с. 159]. До того ж, попри надання й підтвердження магдебурзького права, міщани галицьких міст

виконували й загальнодержавні повинності та мали особливі обов'язки з організації оборони від татарської загрози [3, с. 177; 18, с. 76–80].

У 2 половині XIV–XV ст. правлячою у Львові була німецька нація, а з XVI ст. – польська, через що значно погіршилося становище русинів [14, с. 55]. Здавалося, наче руські громади в середині XV ст. «заснули сном середніх віків». Але національний тиск мав і позитивні наслідки, оскільки сприяв згуртуванню спершу в економічній сфері, а потім і політично русинів, які почали створювати братства (найвідоміше при Успенській церкві у Львові з 1480 рр.) [11, с. 121; 27, с. 5–6]. З братським середовищем були пов'язані провідні православні діячі наступних століть, у ньому було створено Львівський літопис. На кінець XV ст. відбувається своєрідна трансформація руського міщанина в «*нову культурну одіж*», завдяки чому русини розпочали боротьбу за міські права [14, с. 42, 62, 93]. Львів'яни орієнтувались на Кам'янець, де руській громаді вже вдалося здобути судову автономію [11, с. 121].

Зіткнення в Руському Королівстві католицизму та православ'я стало чи не головним джерелом конфронтації етносів. Казимир III (1333–1370 рр.) намагався унезалежити галицькі землі від литовського митрополита² й виявити свою лояльність до місцевого православного населення: було відновлено Галицьку митрополію у 1371 р. й обрано митрополитом Антонія (1371–1391 рр.) [21, с. 269]. Та вже за Владислава II Ягайла (1386–1434 рр.) поглибилися процеси покатоличення населення і створено низку заборон для вірних Східного обряду. Зокрема, в окремих привілеях з 1402 р. король указував, що надає певні права лише католикам і забороняє доступ до них «*схизматиків*» [10, с. 17; 13, с. 12, 23; 26, с. 53]. Православну митрополію було ліквідовано з утворенням намісництва, а указами 1412 та 1423 рр. король переніс центр римо-католицької митрополії з Галича до Львова та доручив львівському архієпископу наглядати за «*єретиками та схизматиками*» на території Галичини, аби ті «*не шкодили католицькій церкві*» [22, с. 110; 2, с. 1–3]. Ставлення до

² Православні єпархії Галичини відійшли під владу литовського митрополита в 1347 р.

православних – як до «схизматиків» переважатиме й у наступні періоди. Зауважимо, що ще в 1372 р. папа Григорій XI (1371–1378 рр.) навіть намагався усунути православних єпископів Галичини з їхніх посад [6, с. 40].

Із 1387 р. посилювся наступ заснованого 1375 р. католицького архієпископства на землі православної церкви, що поступово перетворило перше в найбільшого землевласника [3, с. 161; 28, с. 334, 447–448; 31, с. 35]. Активізувався й орден домініканців, маєтності яких у 1397 р. були переведені королем на магдебурзьке право [26, с. 40]. Отож, відбулося пониження статусу Галицької катедри, що посилювалося через втручання світських чинників. З 1 половини XV ст. лишилися нечисленні джерельні згадки про галицьких митрополитів, які вступали в певну конфронтацію з київськими [21, с. 274–275]. Хоча, як зазначив І. Крип'якевич, із терен Галичини не було «ніякої реакції на Флорентійську унію» [14, с. 3]. Проте відомо про поставлення Йоакима галицьким митрополитом із благословення патріарха Григорія Мамми (1443–1459 рр.), прихильника єдності з Римом [21, с. 276], що могло позитивно сприйнятися владою. Цікаво й те, що з апеляцією до унії митрополит Ісидор звертався до урядовців міст Галицької Русі, щоб ті не забирали майна в православної церкви [1, с. 4–7].

Фактично в 2 половині XV – 1 половині XVI ст. галицьку православну церкву контролювали опікуни-ктитори зі сумнівною репутацією. Номінації на церковні уряди проводили не з благословення православних, а римо-католицьких ієрархів, а нагляд за православним кліром часто надавався світським урядникам [21, с. 102–105; 31, с. 61]. Таке становище тривало аж до 1540 р., коли через вимоги міщан вдалося відновити посаду православного єпископа. Хоча духовне життя краю почало відновлюватися і раніше. Так, відомо про діяльність перемиського єпископа Антонія Оникія (1499–1520 рр.), який почав організовувати спротив натиску католицизму [14, с. 4, 94].

У найбільш важкому становищі в Галицькій Русі перебували селяни. І не лише щодо інших галицьких верств, а й порівняно з селянством Поділля, Наддніпрянщини тощо. Крім давніх численних повинностей, на селян накладалася низка нових (наприклад, сплата десятини католицькій церкві [6, с. 35]). Варто

не забувати ще й про татарські загони, які рідко покидали межі Руського воєводства без ясиру [30, s. 72–73, 574–575]. Також селянам із 1402 р. значно обмежили можливість виходу з села [3, с. 183]. Впродовж цього століття вихід ставав усе менше можливим через насадження фільваркової системи [17, с. 28]. Селяни чинили спротив таким діям (напр., подавали скарги, організовували виступи, як-от підтримали повстання Мухи 1492 р.) [6, с. 35–36], але й часто тікали (іноді цілими селами) в гірські райони Карпат (де згодом розвинулося опришківство) чи на територію Наддніпрянщини, де стали соціальною складовою майбутньої козаччини [14, с. 3].

Висновки. Незважаючи на фактичну втрату політичної еліти (боярства-шляхти), більшість населення Галичини змогла зберегти національну свідомість й, адаптувавшись до нових умов, розпочала боротьбу з польською владою. У XVI – 1 половині XVII ст. ці ж суперечності будуть перенесені й на інші українські землі, а зверталися до них і в Національно-визвольній війні в середині XVII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе Ч. 1: Т. 6 Киев 1883, 939 с.*
2. *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе Ч. 1: Т. 10 Киев 1904, 967 с.*
3. І. Бойко, *Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.)*, Львів 2009, 628 с.
4. І. Бойко, *Спірні питання щодо правового статусу Руського королівства у складі Польщі (1349–1434 рр.)*, «Вісник академії правових наук України» 2009, № 3, с. 105–114.
5. Л. Войтович, *Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст.*, Львів 2015, 478 с.
6. *Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.)*. Огляд публікацій. Подав І. Крип'якевич, Київ 1962, 84 с.

7. О. Жук, *Чисельність та історичні типи поселень Галичини (Червоної Русі) в XV–першій половині XVI ст.*, «Волинські історичні записки» 2010, Т. 5, с. 20–24.

8. Ю. Зазуляк, *Навколо полеміки про феодалізм на Галичині XIV–XV ст.*, «RUTHENICA» 2006, № 5, с. 170–193.

9. Ю. Зазуляк, *Львівська конфедерація 1464 року: спроба прозопографічного дослідження її учасників*, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 2000, Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, с. 396–415.

10. Р. Івашко, *Ставлення до «схизматиків» у Львівській латинській архідієцезії напередодні Флорентійської унії*, «Східноєвропейський історичний вісник» 2018, Вип. 6, с. 15–21.

11. М. Капраль, *Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права)*, «Український історичний журнал» 2006, № 5, с. 111–130.

12. М. Крикун, *Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях*, «Проблеми слов'язнознавства» 1990, Вип. 42, с. 24–41.

13. *Матеріали до суспільно-політичних і економічних відносин західної України, серія перша (1361–1530), ч. 1–43*, ред. М. Грушевський, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 1905, Т. LXIII, с. 1–46.

14. І. Крип'якевич, *Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали*, упоряд. М. Капраль, Львів 1994, 394 с.

15. Б. Омельчук, *Організація оборони міст Руського і Белзького воеводств на «татарських шляхах» у другій половині XV–XVI ст.*, «Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець» 2010, № 1, с. 15–23.

16. М. Паньків, *Топоніми, мікротопоніми, легенди як вияв етнокультурної пам'яті про татаро-турецькі набіги на Прикарпаття (XV–XVII ст.)*, «Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Космач в історії Гуцульщини та України: до 600-річчя першої писемної згадки». (13 липня 2012 р.)», 2012, Вип. 4, с. 91–102.

17. Д. Похилевич, *Малоземельное и безземельное сельское население в Русском воеводстве Речи Посполитой в XVI в.*, «Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г.» 1963, с. 25–39.

18. *Привілеї міста Львова (XIV -XVIII ст.)*, упоряд. М. Капраль, 2 виправлене видання (електронний варіант), Львів 2010, 544 с.
19. С. Рудницький, *Руські землі Польської корони при кінці XV В. Ворожі напади й організація пограничної оборони*, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 1899, Т. XXXI-XXXII, с. 2-55.
20. Н. Сагайдачна, *Становище українського населення Галичини напередодні Хмельниччини: історіографічний аспект*, «Галичина» 2001, Вип. 5-6, с. 111-115.
21. І. Скочиляс, *Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу, «Княжа доба: історія та культура»* 2011, Вип. 4, с. 246-279.
22. І. Скочиляс, *Польське «право патронату» та особливості правового становища Галицької (Львівської) єпархії в XV-XVII століттях*, «Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук» 2011, Вип. 10, с. 100-106.
23. І. Смуток, *Руська шляхта Перемишльської землі (XIV-XVIII ст.)*. Історико-генеалогічне дослідження: дис. ... д-ра іст. наук, Київ 2018, 598 с.
24. З. Федунків, *Оборонні споруди Галицької землі Руського воеводства як об'єкти культурної спадщини (1434-1772 рр.)*: дис... канд. іст. наук, Київ 2017, 270 с.
25. Б. Флоря, *У истоков польско-украинского конфликта*, «Славяноведение» 2004, № 4, с. 28-34.
26. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyj śp. Alexandra hr. Stadnickiego*, Lwów 1870, T.2, 295 s.
27. Ł. Charewiczowa, *Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatycznych i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku*, Lwów 1925, 37 с.
28. *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekład K. Mecherzyńskiego, Krakow 1868, T. 3, ks. 9, 10. 558 s.
29. *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekład K. Mecherzyńskiego, Krakow 1869, T. 4, ks. 11, 12. 678 s.
30. *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekład K. Mecherzyńskiego, Krakow 1870, T. 5, ks. 12. 662 s.

31. A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: Wojewodztwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993, 388 с.

ГАЛИЦКАЯ РУСЬ ВО 2-ОЙ ПОЛОВИНЕ XIV-XV ВВ.: ЗАРОЖДЕНИЯ АНТАГОНИЗМА ЭТНОСОВ

Ярослав БАШТЕВИЧ

Львовский национальный университет имени Ивана Франка

В статье проанализировано общественно-политические преобразования на территории Галицкой Руси во 2 половине XIV-XV вв. Проведено краткий обзор появления в общественных группах (шляхты, духовенства, мещан и крестьян) противоречий между этносами и обозначены их причины. Также автор отмечает, что идеология вражды, которая возникла в Русском и Белзском воеводствах, позже распространилась на территорию Приднепровья вместе с польской системой власти.

Ключевые слова: Галицкая Русь, междунациональный антагонизм, общественные слои, Русское воеводство, этнос.

GALICIAN RUS IN THE LATE MIDDLE AGES: THE EMERGENCE OF ANTAGONISM OF ETHNIC GROUPS

Yaroslav BASHTEVYCH

Ivan Franko National University of Lviv

The article analyzes socio-political transformations in the territory of Galician Rus in 2 half XIV-XV centuries. A brief overview of the emergence of contradictions in social groups (gentry, clergy, citizens and peasants) between ethnic groups was made and their causes were outlined. Also, the author stressed that the ideology of hostility that arose in the Ruthenian and Belz voivodeships, later spread to the territory of the Dnieper with the Polish system of government.

Key words: Galician Rus, interethnic antagonism, social groups, Ruthenian voivodeship, ethnicity.

УДК 821.161.2'04-143.09

ЗАСОБИ ЕМОЦІЙНОСТІ В БАРОКОВИХ ЛЯМЕНТАХ

Галина МАРТИНЮК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено художні засоби вираження горя в жанрі ляменту. Якщо в українську середньовічну епоху лямент існував лише як структурний елемент твору чи у формі запозичення поетичних прийомів, то в бароковій літературі (ранній та середній модерн) був на піку свого розвитку. Простежено, що засоби емоційності мали фольклорне та книжне походження, визначали специфіку жанру. Спостережено, що емоції, виражені в тексті ляменту, мають інтелектуальний та навіть містичний характер.

Ключові слова: лямент, смерть, емоційність, емоції, бароко, діалогічність, риторичні фігури, драматизм.

На думку Людмили Петрушко, *«побачити живу людину минулого з її внутрішнім духовним світом – мета, яку все частіше ставлять перед собою нинішні дослідники»* [10, с. 138]. Лямент як надбання барокової літератури ввібрав у себе чи не найбільше властивостей тексту викликати хвилювання та впливати на читацьку свідомість. Людина і в тексті, і поза ним здатна переживати жах, відчай і водночас через сльози та каяття прийти до катарсису, який очищує й утішає. Такий твір у своєму впливі на людину міг стати в один ряд як із сакральними жанрами – проповіддю, молитвою, іконами, так і зі світськими – музикою чи драматичними творами.

Посилену увагу до барокової *«літератури емоцій»* проявляють дослідниці Валентина Коваль [9], Лариса Семенюк [11], Ірина Гуцуляк [4], Оксана Зелінська [6], Л. Петрушко [10]. На думку Л. Семенюк, саме стилістика літературного ляменту дає змогу з'ясувати фольклорне походження жанру та його спорідненість із похоронними голосіннями й думами. Досліджуючи виражальні засоби барокових проповідей, О. Зелінська зазначає, що вони реалізують естетичні засади епохи та демонструють усю специфіку барокового мислення [6].

Мета нашої розвідки – дослідити засоби вираження емоційності та обґрунтувати їхню роль у текстах барокових ляментів.

Автори ляментів зображали світ у мить найбільшої напруги, найбільшого трагізму, який транслюється через людину. Вектор, який задавав емоційний напрям такого тексту – незворотність подій. Це стає ще більше переконливим завдяки ретельному добору художніх засобів та передачі інформації у відповідній формі.

Природно, що найбільш помітними та відчутними для читача в текстах ляментів є **риторичні фігури – звертання, запитання та оклики**, котрі сприяють гармонійному злиттю ідейного та вербального наповнення твору. Крім цієї функції, вони ще виражають інтонації розмовного мовлення. На думку І. Гуцуляк, риторичні фігури є однією із *«стилеутворювальних рис барокової поезії»* та *«стилістичною фігурою високого емоційного регістру»* [4, с. 1].

Риторичне звертання до світу живих або окремих його частин найчастіше супроводжується закликами до оплакування померлого, котрі в художньому еквіваленті виражені **анафорою**: *«плачте, бо вже далі вам не буде служити.../ плачте, ото утіха ваша умирає.../ плачте жалібно, о ви, осиротілії.../ плачте хворі, плачте тяжко зболії... / плачте всі уломнії.../ плачте ж, гіркі слизи гірко виливайте.../ плачте всі, слизи гіркіі гоїно точіте.../ плачте, бо його світлість от вже угасає... / плачте і землю землі жалосно віддайте...»* [8, с. 32–39].

Значну кількість запитань у ляментах становлять ті, котрі І. Гуцуляк називає запитаннями, що відображають переконання автора й передбачають ствердну чи заперечну відповідь [4, с. 3] або ж утворюють структуру запитання-відповідь – коли автор відповідає собі сам. Приміром, автор запитує в уявного співрозмовника про гетьмана Сагайдачного: *«Цили он не мів сили, здоров'я і грошей? / Не бив ли славний, менжний, на тілі хороший? / Цили не мів доктора на свою хворобу? Леч на смерть ніт лікарства, оддається гробу»* [13, с. 224]. Представлені в тексті запитання і до неживих предметів: *«О труно, к же мушу в тобі ся змістити?»* [13, с. 225].

Окрім тих запитань, які залишаються без відповіді, в ляментах наявні й діалоги. Найбільш часті з них мають метафізичне забарвлення – звернення людини до Бога та відповіді Творця, звертання до смерті, розмови померлого з живими і навпаки, звертання автора до суспільства та читача тощо. Завдяки цьому прийому текст ляменту набуває такої властивості як **діалогічність**. Про діалогічність як про основну ознаку обрядової похоронної поезії писав Іларіон Свенціцький [17, с. 138].

Приклад розмови померлого з живими дає «*Лямент дому княжат Острозьких...*» (1603 р.). Опісля плачу-звертання до небіжчика у виконанні дружини померлий відповідає не лише їй, але й друзям, дітям, слугам, громаді. Адресує померлому своє жалісне звертання і його брат, проте відповіді не отримує. Цікаво, що в цій частині ляменту біль від втрати близької людини автор порівнює з болем фізичним, для чого застосовує лексику на позначення хворобливих фізичних станів або частин тіла і пов'язує їхню залежність із проживанням негативних емоцій: «*з жалю вистраждати здоров'я і душу*», «*частку, споєну кров'ю мого тіла / смерть неблаганна відділила*», «*криваве серце гіркими сльозами мені плакати каже*», «*спать од того болю аж до смерті не приляже*», «*в пораненім серці*», «*в бідах уродилися*», «*нещастя...чуло серце моє*», «*хотів би жалю по тобі і того страху позбутись*» [12, с. 529].

Стилістичні звукові засоби, а саме – **асонанс** та **алітерація** слугують також для наголошення експресивної ролі тих слів, які несуть найбільше смислове навантаження: «*О жорстокая смерте, так жесь нас засмутила, / Гіркополинним плачем гоино напоїла / Вжди би над нами було бачення зажити: / Отцю нашому довше нить живоття вити!*» [8, с. 43]; «*бисмо смутку свого образ припомнили*», «*тепер слези з очей на час отираєм, / той трен жалосний з жалем сердечним співаєм*» [8, с. 45]; «*так працю працювитим Бог платити рачит*» [8, с. 55].

Як художній засіб і як ораторський прийом автори застосовують **протиставлення**: «*побожних славив, а злих карав*»; «*злих карав, а добрих вабив*» [8, с. 31]; «*чесна смерть праведних, грішних же люта*» [8, с. 53]; «*з долу плачу в небо вмістила*» [8, с. 55]; «*доброго любив, злого зась звикл бив карати*», «*же карність с послушенством в своєм війську мівав*», «*християном не била, леч*

тільки з погани, / котрих он водою і сухом воював», «кгда з неволи визволив кого на свободу» [13, с. 223]; «леч не могу познати ні руки, ні ноги, / все ся вполь помішало, не знать убогого, / ані тиж багатого, ані ученого», «а преишя, віруючи добре, зле чинимо» [13, с. 227]; «радость вслід за смутком ходить, / а з утіхи, з веселя фрасунок ся родить» [13, с. 203]; «добрим страшон, злосливим ласкаве ся ставить» [13, с. 217]; «тільки радості зазнав, горе підступає, / не так добре, як лихе нас не оминає», «вдень здоровий сам іде, завтра труп виносять» [14, с. 170], «пристає на злагоду, думає про здирство» [14, с. 181], «наших доля вберегла, нищих розгромили» [14, с. 183].

Зачасти словесне протиставлення породжує в реципієнта антитезу станів або афектів: від радості до горя (життя минуле і смерть), від горя до радості (смерть і життя майбутнє). Частий перехід від одного стану до іншого спричинює ефект змішаних емоцій, відчуттів: «Взялась його, смерте, але съ йому не нашкодила / І взагалі, з долу плачу в небо вмістила» [8, с. 55]; «Справедливий Іоан, хоч смерті вкусити / Мусів, добре йому, з Богом в небі буде жити» [8, с. 53]; «Тим способом Іоан, упрятавши жниво, / З в'язниці того тіла сходить нетескливо. / Бо вже одержав по трудах і працях / Вічну винагороду в небесних палацах!» [8, с. 57]. Страждання людини протиставляється нескінченній надії на Божу милість; особистість повсякчас перебуває у ситуації передчуття й очікування. Тож лямент, як і популярна театральна модель українського бароко, поєднав у собі ідеї про марність та ілюзорність життя людини та про премудрість Божого промыслу, тим самим реалізуючи античне *theatrum mundi* («світ – театр») [15, с. 56].

Особливої емоційності надає ляментам тематично забарвлена **лексика**. Так, багатими на прості та складені синоніми є дієслова:

- плакати: *ляментувати, ридати, голосити, стогнати, обмивати слізьми, сльози з очей випустити, сльози з болістю точити, гірко слезіти, з жалості волати, зажити стогнання, тескновати, фрасувати;*

- помирати: *помирати, полишати, розлучати, оддаляти, рвати, угасати, уступити, почити, згинутти, з очію зникати, дійти свого кроку, духа випустити, кончити живот, оддатися гробу.*

Для опису життєвого шляху священика автори не скупляються на слова *погрібати, споминати, розважати, боронити, мешкати, служити, попрощати, простувати* (тобто жити). Деякі з них

посилюють емоційне навантаження приєднаними прислівниками та утворюють антиномічні пари, як-от: *тяжко печалити (тяжко фрасовати)* та *любо було жити* [8, с. 19–39]. Посилюють ефект трагізму та додають пафосу нанизування аналогічних експресем: «з тяжкогірким зітханням родича жалував», «з тяжкоболісним стогнанням ридати» [8, с. 37], «прикрогірка болість серце тяжко щипле» [8, с. 43].

Доповнюють стилістично марковану лексику ключові для жанру слова й абстрактні поняття: *марність, убозтво, цнота* або ж метафізичні *смерть, утрата, горе, світ, життя*; експресеми на позначення емоційних станів і почуттів людини: *смуток, сум, фрасунок, болість, смутна болість, нарікання, стогнання, стогін, скорбота, жаль, туга, печаль, біда, образа*. Фігурують вони в текстах у вишуканій формі барокової гри, приміром: «Щасливий, хто пред смертю смерті дознаває, / Бовім смерті для смерті в смерті не міває» [13, с. 212].

Вражає читача й кількість **епітетів**, застосованих до ключових слів. Так, сльози в ляментях *сму́тні, рясні, гіркі, криваві, гоїні, полинні, гіркополинні; небіжчик любий, люб'язний, прелюб'язний; парафіяни побожнії, грішніі, нищії*. Урочистого ефекту додають і ті епітети, що виражені нестягненою формою прикметника: *убогії, гіркіі, шпитальніі, безкровнуу, преклонніі, вдячніі, хорії, мно́гії, вірніі, пильнеє, остатніі, вашії, суворії, котрая, любязная та любезніі, ясная*.

Автор луцького «Ляменту по святоблिवе зошлomu отцю Іоану Василевичу» (1628 р.) не цурається і своєрідних «статистичних даних», які вражають читача, викликають здивування й захоплення, підкреслюють значущість особистості священика в громаді. В нашому контексті йдеться про біблійні факти зі Старого Заповіту, подані на завершення власне ляментової частини книжки: «Умер Яків: сльози з болістю точили / через сімдесят днів, трену всі, а всі зажили. / Умер Аарон: а весь народ нарікання / В тридцяти днях тяжкого зажив стогнання. / Умер Мойсей: Ізраїль гірко ся смуцає / Через сорок днів сльози з жалем випущає» [8, с. 39]. Давид Андрієвич не зазначає, скільки днів мають тужити за отцем Іоаном, але ще неодноразово закликає оплакати його і робити це «довго»: «довго ж плачте, учителя svojого током (потоком – Г. М.) слез урачте» [8, с. 39].

Окрім широкої панорами вербальних засобів емоційності, в ляментах присутні й засоби **невербальної** комунікації, які між собою тісно пов'язані. Так, додавання зорових елементів – анаграм (луцький лямент), малюнків («Лямент дому княжат Острозьких», «Вірші на жалосний погреб гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622 р.), «Герби і трени при гробі й труні Сильвестра Косова» (1657 р.) також слугують контекстуальними засобами посилення емоційності – як невербальне вираження почуттів захоплення, пошанування (панегіризм) та увіковічнення пам'яті особи.

Хоча літературне бароко й не тяжіє до творення зовнішніх портретів своїх персонажів, проте в ляментах прочитуються й деякі міміко-жестикаційні засоби чи візуальні контакти. Їхня роль – підсилити дію вербальних компонентів і надати хоч і зовсім легкого, та реального характеру описуваним подіям. «Плакальників», а саме – спудеїв за луцьким священиком Іоаном (Василевичем), які «плакали і на ризи свої *споглядали*», автор закликає до гробу «*приступити*», тобто підійти та «*сльози з очей випустити*» [8, с. 35].

Незважаючи на те, що творцями похоронної поезії та виконавцями фольклорних плачів традиційно були жінки, а ренесансний гуманізм вивищував роль жінки в суспільстві [16] (у порівнянні із загальним ставленням до жінки в Середньовіччі як до другорядної особи [3, с. 84]), ситуація з літературними плачами протилежна. Читач у першу чергу знайомиться з чоловічими емоціями (автор, ліричний герой, персонаж), а жіноча версія оплакувального катарсису, як і сам образ жінки, згадується побіжно. Хоч і помітно слабше, ніж у Середньовіччі, та все-таки барокові поети в творенні жіночих образів продовжують сповідувати настанови радше церковні, аніж світські [3, с. 86].

Приміром, той факт, що в луцького священика Іоана (Василевича), крім відданих парафіян і учнів, є дружина, «*которая з дітками гірко слези точит*», читач дізнається лише наприкінці твору. В кількох рядках тексту, в яких автор намагається передати емоційний стан дружини, найдраматичніше звучить акцент на її вірності: «*Рада б із тобою разом в гріб ся вмістила*» [8, с. 45].

Небагато драми в жіночий персонаж умістив і автор «Віршів на жалосний погреб... Сагайдачного». З двадцяти віршів спудеїв усього два – п'ятнадцятий і шістнадцятий відведені прощанню небіжчика з «малжонкою», котрі складаються з напучувань, розпоряджень й узагальнених філософських сентенцій: «Жий побожно, як вдова, в своїй уцтливості», «же ти ж мусиш вмерети, пильне то уважай» [13, с. 233]. І тільки двічі гетьман просить дружину припинити «ляментувати / І сльоз тих больше надо мною виливати» [13, с. 233]; інші вирази болю від розлуки в тексті відсутні.

Жіночу емоційну природу та її вираження в ляментах перебирають на себе образи Церкви-Матері чи Землі («на пам'яті міти / Церков, стадо, братію, духовній діти» [13, с. 204], «Кди ж лепій єст стратити живот за ойчизну...» [13, с. 224]), а біблійні або ж античні жіночі імена лише унаочнюють великі справи та подвиги оплакуваних мужів.

Виняток становить зачин «Ляменту дому княжат Острозьких...», який, хоч і стисло, та все-таки відведений автором для ляментування Анни Костки – дружини померлого князя Олександра [12, с. 526–530]. Назвати його багатим на відтворення жіночих емоцій також важко, та, виходячи з відомого вже сучасникам історичного контексту (ранні смерті дітей князя, припинення родоводу, єзуїтсько-православні протистояння), читач може уявити рівень трагедійного пафосу цього тексту. Підтверджує це й ще один їхній родинний плач – «Лямент про пригоду міщан острозьких...» (1636 р.), поява якого була спричинена конфліктом доньки князя Олександра Анни з громадою містечка [13, с. 257–269].

З огляду на емоційність ляментів заслуговує уваги така їхня риса, як **аргументованість (переконливість)**, що додає творам науковості або ж дидактизму, чим зближує жанрову природу ляменту з особливостями трактату та повчання відповідно. Ця особливість тексту досягається завдяки розгорнутим інтертекстуальним елементам. Так, земне подвижництво духівників, їхня смерть, які фактично переносяться в євангельську реальність, активізують увагу й зосередженість читача. Слабкій духом, грішній людині автор ніби ставить у приклад подвиг Христа. Коли інші пророки навчали, як жити, то

Христос показав і як треба жити, і як умирати (на функціонуванні агіографічного топосу *«imitatio Christi»* в українській бароковій поезії наголошує С. Журавльова [5, с. 158]). Виголошуючи чесноти померлих і передбачаючи майбутнє життя – життя душі, автори стверджують: неможливо покращити світ, не вдосконалюючи себе. Оплакування священника чи державного мужа й виголошення риторичних питань Богу/Смерті/Долі *«Чому саме ця людина?»* розкриває куди вагоміший підтекст – питання, яке задає людству й історія, й автор: *«За що розп'яли невинного Христа?»*

Розлогі ж екскурси в історію давнього світу та княжих часів, до сюжетних колізій міфів і легенд додають ляментам епічності, вирівнюють трагедійний тон і уривчасту врочисту мову плачу, але й водночас розхолоджують читача, відводять від головної теми тексту. Часом навіть сам автор помічає це й одразу ж, у тексті, виправляє себе, як-от у *«Віршах на жалосний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного»*: *«Онi отчизні нашої суть обороною, / Од татар поганих і турков заслоною. / Але юж до вас мову мою обертаю...»* [13, с. 222]. До засобів уповільнення оповіді, а отже і спадання емоційної напруги належать численні посвяти, подяки, побажання, роз'яснення, історії про видання книжки тощо. Крім того, «розхолоджують» читача (а то й розважають) вірші, написані від імені спудеїв різних соціальних станів. У деяких із них навіть релігійна лексика занижується до побутової (*«Дознав теди поганин моці Ісуса Христа»* [13, с. 232]). У таких місцях автори «жалісних віршів» стають ближчими до дійових осіб шкільної драми, ніж до плакальників за величним гетьманом.

Говорячи про барокового автора, архієпископ Ігор (Ісіченко) зазначає, що «творець тексту не відчужений від нього, він також бере участь у світі свого тексту, втягнений до його світу, як і будь-який персонаж» [7, с. 30]. Автори ляментів не лише користуються цим правилом, але й ілюструють надмірне втручання власного «я» до тексту оплакування та вшанування іншої особи. Типовий зразок такого втручання – *«Лямент на жалосное преставленіє... Леонтія Карповича»* (1620 р.) Мелетія Смотрицького, в якому емоції реальні та зображувані збігаються: небіжчика та автора поєднувало спільне духовне й культурне подвижництво, і смерть

одного означала втрату побратима для іншого: *«Больший нам жаль, строжший боль, тяжейшая мука, / В одной отца особи зо всіми розлука»* [13, с. 204].

«Улюблений» засіб М. Смотрицького для вираження емоційності в ляменті – риторичні запитання (адресовані Богу, смерті, чотирьом елементам природи, давньогрецьким богиням долі) та численні вигуки, зойки й зітхання (найчастіше – «ах», «ох», «о»): *«О всесильний Боже!»*, *«О Боже милості, Боже злітовання»*, *«Ах! Ах! Всюди по стежках»*, *«Але, ох нам»*, *«О сліпая смерте!»*, *«Ах, душе невдячна»*, *«О пане наш милий!»* Загалом у ляменті М. Смотрицького, за нашими підрахунками, налічується понад двадцять окличних і орієнтовно півсотні запитальних конструкцій. Зауважимо, що розташовуються вони в тексті за стилістичним прийомом антиградації – поступового пониження емоційного градусу й послаблення атмосфери нагнітання.

Властивий ляментам емоційний модус змушує краще побачити й зрозуміти в «чужому» «своє», покращує механізми емоційно-образного запам'ятовування й мислення. Природа емоцій із соціальної переростає в духовну, а сам жанр ляменту із поетичного перетворюється в пізнавально-інтелектуальний. Принагідно зауважимо, що ще в працях Аристотеля емоції розглядалися як особливий вид пізнання [1, с. 371–448] («Трактат про душу» античного філософа видав польською мовою один із авторів досліджуваних текстів – Касіян Сакович ще в 1620 році).

Висновки. У ляменті емоції – не просто драматичний контакт героя зі світом або ж набір художніх засобів для якомога глибшого їхнього вираження. Вони мають інтелектуальний характер і часто є переживанням вищої істини, набуттям нових сенсів, духовного зростання, чуттєвим наближенням до Бога. Людський смуток трансформується у смуток заради вищої мети, *«смуток для Бога»* (пор. *«Бо смуток для Бога чинить каяття на спасіння, а про нього не жалуємо, а смуток світський чинить смерть»* (1 Кор. 7:10) [2]). Часто ці емоції вже пережиті в емоційному світі автора, що додає текстам відвертості та інтимності, зближує його в теоретичному діалозі з читачем – як тодішнім, так і сучасним. Помічено, що чим більше автор залучений до трагічної події та її контексту, тим більше емоційним є лямент, тим більше засобів експресії застосовано в

тексті (наприклад, триваліші монологи небіжчика та його діалоги з близькими).

Художні засоби ляментів стають результатом взаємодії трьох образних сфер – драматичної, лірико-скорботної та світло-ліричної. Деякі із засобів емоційності мають цілком фольклорну природу, перейшовши до літературного жанру з голосінь (як-от риторичні фігури чи анафори). Проте вагому частку займають риси, набуті з книжного стилю, що засвідчують високу ерудованість барокових авторів (діалогічність, аргументованість, точність, багатство стилістично забарвленої лексики).

Список використаних джерел та літератури

1. Аристотель, *О душе*, Сочинения в 4-х т., пер. с дгр. П. Попова, Москва 1976, Т. 1., 1976, с. 371–448
2. *Біблія*, переклад І. Огієнка. Режим доступу: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html>
3. П. Білоус, О. Щербак, *Фрагмент про жінок у «Молінні» Данила Заточника*, «Слово і час», 2015, № 1, с. 83–86.
4. І. Гуцуляк, *Принципи поетики української барокової поетичної мови*, «Вісник Запорізького державного університету», Запоріжжя 2001, № 2, с. 1–5. Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/662.pdf>
5. С. Журавльова, *Вож и пастыр при Христе»: образ пастиря як духовного воїна в українських барокових панегіриках поетів православного кола*, «Ліствиця Якова: зб. ст. на пошану професора Леоніда Ушкалова з нагоди його шістдесятиліття», Харків 2016, с. 154–161.
6. О. Зелінська, *Барокова проповідь у контексті розвитку української літературної мови XVII ст.*: автореф. дис ... д-ра філол. наук: 10.02.01, Київ 2014, 34 с.
7. І. Ісіченко, *Архиепископ, Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)*, Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, Львів–Київ–Харків 2011, 568 с.
8. *Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го: фототипія, переклади, дослідження*, упоряд. О. Бірюліна, Луцьк 2008, 12 с.

9. В. Коваль, *Засоби емоційності в давній українській публіцистиці*, «Наукові записки Інституту журналістики», Київ 2005, Т. 20, с. 62–72.

10. Л. Петрушко, *Смуток і плач у старозавітних текстах як джерело ціннісних орієнтирів*, «Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету», 2017, Вип. 49, с. 38–142.

11. Л. Семенюк, *Ремінісценції народних голосінь і дум у літературних «ляментах»-плачах (на матеріалі художніх творів XVI–XVIII ст.)*, «Міфологія і фольклор» 2009, № 2–3(3), с. 37–48.

12. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття), упоряд.: В. Шевчук, В. Яременко, у 4 кн., Київ 2006, Кн. 1, 800 с.

13. *Українська література XVII с.: Синкрет. Писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика*, ред. О. Мишанич, Київ 1987, 608 с.

14. *Українська поезія XVI століття*, упоряд. В. Яременко, Київ 1987, 287 с.

15. Л. Ушкалов, *Сковорода і антична література*, Харків 1997, 178 с.

16. Л. Шевченко-Савчинська, *Образ жінки як етичний маркер світогляду автора та його доби (на матеріалі латиномовної прози України XVI–XVIII ст.)*. Режим доступу: https://www.medievist.org.ua/2013/03/xvixviii_4.html

17. О. Шутак, *Дослідження українських похоронних голосінь у науковій спадщині Іларіона Свенціцького*, «Фольклористичні зошити: зб. наук. праць» 2008, Вип. 11, с. 123–141.

ПРИЁМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ У БАРОККОВЫХ ЛЯМЕНТАХ

Галина МАРТЫНЮК

Восточноевропейский национальный университет имени Леси
Украинки

В статье исследованы художественные приёмы выражения горя в жанре лямент. Если в украинскую средневековую эпоху лямент существовал только как структурный элемент произведения или в форме заимствования поэтических приемов, то в барочной литературе

(ранний и средний модерн) был на пике своего развития. Отслежено, что приёмы эмоциональности имели фольклорное и книжное происхождение, определяли специфику жанра. Наблюдено, что эмоции, выраженные в тексте лямента, имеют интеллектуальный и даже мистический характер.

Ключевые слова: лямент, смерть, эмоциональность, эмоции, барокко, диалогичность, риторические фигуры, драматизм.

THE MEANS OF EMOTIONALITY IN BAROQUE LAMENTS

Halyna MARTYNYUK

Lesya Ukrainka Eastern European National University

The article explores the artistic means of expression of grief in the genre of lament. If in the Ukrainian medieval era the lament existed only as a structural element of the work or in the form of borrowing poetic techniques, then in Baroque literature (early and middle modernity) was at the height of its development. It has been observed that the means of emotionality were of folk and book origin and determined the specificity of the genre. The emotions that are expressed in the text of the lament were intellectual and even mystical.

Key words: lament, death, emotionality, emotions, baroque, dialogical, rhetorical figures, drama.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:[272-74:34(37)]-055.2

ТРАКТУВАННЯ ЖІНКИ В «ДЕКРЕТІ» ГРАЦІАНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РИМСЬКОГО ПРАВА

Ольга СТАСЮК

Український католицький університет

У статті зроблено спробу порівняти трактування жінки за римським та канонічним правом на прикладі «Декрету» Граціана. Розглянуто аспекти, в яких традиція ставлення до жінок переноситься з античної юриспруденції на церковну; зміни, що виникли при їхньому перенесенні та мотиви обмеження привілеїв жінок, запозичені з римського права. Також досліджено, чи можна вважати римське право базовим для «Декрету» Граціана в нормах щодо становища жінок у суспільстві.

Ключові слова: римське право, канонічне право, традиція, Декрет, Граціан, патріархальність, шлюб.

Як і маловивчена сфера історії римського та канонічного (церковного) права, репрезентація постаті жінки в українській історіографії стає все більш актуальною. Зрештою, сам «Декрет» Граціана (XI ст.) є невідомим українській історіографії: хіба що побіжно його згадують богослови чи історики права. Водночас, навіть у європейській історіографії такі його дослідники як Андерс Вінрот [22], Джон Вей [20], Майкл Догерті [10] та Джон Нунан [15] лише заклали фундамент для подальших досліджень та обговорень «Декрету».

Одна з таких відомих дискусій, що почалася ще в XIX ст., також стосується актуальності теми цієї розвідки. Видавець цього джерела XIX ст., Еміль Фрідберг [8], провадив її з істориком Рудольфом Зоомом. Останній відстоював думку, що саме римське право Граціан узяв як основу для своєї праці, натомість Еміль Фрідберг вважав, що римське право є для Граціана чимось додатковим. Завдання цієї статті – долучитися до цієї дискусії та зробити висновок, хто з двох видатних дослідників мав рацію – зокрема й щодо норм, які стосуються становища жінок у «Декреті». За початкову гіпотезу ми взяли тезу, що римське право

таки було фундаментальним у Граціана для висвітлення цієї сфери. Також серед завдань – дослідити, які норми щодо жінок переніс Граціан із римського права до церковного, як саме відбувалося перенесення, якою є його мотивація та що засвідчують ці норми в контексті становища жінки в середньовічному суспільстві через призму римської правової традиції.

Граціан завжди перебував у тісному зв'язку з римським правом та його джерелами передусім через своє унікальне оточення. Цей каноніст походив із Болонської правничої школи – тієї самої, де Іринерій та його учні, названі «гlosаторами», вперше «віднайшли» римське право після падіння імперії та почали аналізувати й доповнювати його глосами [5, р. 18]. Тут вивчали і важливі питання щодо жінок у римському праві – позицію *pater familia* [18, р. 5] та слабшу й відому хіба з пошани роль *mater familias* [2, р. 531].

Однак становище жінки в римському праві не було чітко фіксованою формацією, а розвивалося хронологічно, коливаючись то до більшої свободи, то до більшого обмеження [14, р. 136–137]. Римський шлюб насправді не був лише договірним юридичним актом, адже мав ще 2 ключові елементи – співжиття і подружню любов (певний нефізичний зв'язок), *maritalis affectio* [17, р. 268–269]. Все це мали брати до уваги болонські юристи. Вони ж долучили римську традицію укладання шлюбу до церковної, хоча вона вже частково була перейнята через звичаєві норми. Щодо загального становища жінки в римському праві, то, ймовірно, що каноніки були знайомі з типово римськими поняттями «слабкості жіночого розуму» – *imbecillas mentis* та «нестійкості характеру» – *infirmis sexus* [9]. У будь-якому разі, ці терміни доповнювалися важливішими для каноністів біблійними мотивами жіночої «підлеглості» – прикладами покорі Ребеки, гріховності Єви тощо.

Серед каноністів Граціан був не першим, хто взявся впорядковувати церковне право в такому «римському» середовищі. Так, відомими є імена Ансельма Кентерберійського та Іво Шартрського, але їхні компіляції були надто громіздкими та непрактичними. Тому такою важливою стала постать Граціана

– загадкового каноніка, про якого відомо лише те, що він працював у Болоньї [21, р. 6], де написав свою головну роботу – *Concordia discordantium canonum* або, скорочено, – *Decretum*. Джерелами для неї слугували біблійні тексти, твори Отців Церкви, папські листи та декрети, послання єпископів, постанови церковних соборів та кодифіковане римське право *Corpus Juris Civilis* [20, р. 65]. Дослідження А. Вінрота засвідчує, що *Decretum* насправді можна поділити на дві частини різного авторства: перша, ймовірно, була закінчена до 1139 р., друга – приблизно 1145 р. [21, р. 1–3]. Отож, Граціан був лише одним із двох або й більше авторів праці. Сам твір містив три частини, а основу твору складали 36 гіпотетичних *causae* з другої частини з найціннішими частинками *dictum*, тобто «сказаним» самим Граціаном [19, р. 37; 4, р. 190–193]. Саме в таких уривках Граціан «узгоджував» церковні канони з різних джерел, використовуючи власноруч сформовану ієрархію джерел. Значення роботи Граціана було оцінено вже за кілька років після її появи – передусім як важливої юридичної праці для церковних судів [11, р. 8]. Твір дав папам і єпископам можливість дієвого контролю кліру та мирян навіть у шлюбному праві [3, р. 578]. Наприкінці XV ст. твір Граціана став найстарішою частиною *Corpus Juris Canonici*, що використовувався у Церкві аж до 1917 р. [21, р. 1–3].

Покликання на римське право (передусім – Кодекс та Дігести, рідше – Інституції) стосувалися в «Декреті» переважно судових питань: позовів, апеляцій тощо. Цікавим фактом є те, що Граціан часом «упускав» із тексту посилання на закони римського права про жінок у загальному цитуванні [8, р. 538]. Граціан надто добре знав матеріал, тому пропущені цитати, вочевидь, не співпадали з його точкою зору. Лише 21 канон, у якому Граціан так чи інакше торкався теми жінок, був запозичений з римського права. Переважно це прямі цитування без пояснень, а якщо Граціан і додавав щось, то його коментарі зводилися лише до того, що наведена цитата стосувалася усього сказаного вище й не суперечила попередній думці чи вже згаданому церковному авторитету. Зафіксований випадок, коли Граціан процитував [8, р. 1097] римський закон про дозвіл на шлюб опікуна та підопічної [6, р. 197], замінивши слово *«alumnat»* (підопічна) на

«*ancillam*» (служниця, рабиня), хоча аргументацію залишив ту саму – не перешкоджання вже згаданому *affectio maritalis*. Становище підопічних і служниць (рабинь) було різним, і це викривлене посилання на римське право створило нову норму. Хоча зараз уже неможливо дізнатися, чи змінив Граціан цей термін зумисне, чи це було помилкове цитування джерела.

Кожне цитування вживалося у певному контексті, деякі з яких повторюються. Ми виділили 6 різних тем, у яких римське право було ілюстратором певного соціального явища чи феномену в Граціана стосовно становища жінки (багато канонів поєднували в собі декілька названих випадків). Цими явищами були повага до богопосвячених дів та матерів, моральне стримування суспільства, тобто кара за розбещення чи розпусту; згадки жінок серед переліку родичів (наприклад, у випадку дозволу свідчень за них); прояви патріархальності суспільства та захист інституції шлюбу. Співвідношення кількості канонів та їхньої тематики подано в таблиці 1.

Таблиця 1. Цитування римського права Граціаном щодо жінок

Тема	Кількість канонів
Захист богопосвячених дів	2
Повага до матері	2
Кара за розпусту	2
Згадки жінок серед переліку родичів	4
Прояви патріархальних обмежень	11
Кара за розпусту	12

Повага до богопосвячених дів відображалася у двічі однаково процитованому законі з Кодексу [6, р. 19; 8, р. 1290]. Йшлося про те, що такі дівчата мали право захисту не лише від тих, хто їх хотів узяти силою, а й від тих, хто примушував до шлюбу³. Норма є важливою через те, що демонструє давню традицію пошани до черниць (чи просто дівчат, що присвятили Богу дівочтво) ще від

1. «Si quis non dicam rapere, sed attemptare tantum matrimonii iungendi causa sacratissimas virgines ausus fuerit, capitali poena ferietur».

пізньоантичного часу. Саме Граціан переніс цю норму до Середньовіччя, скориставшись авторитетом римського права. Хоча ще до часів Хульдегарди Бінгенської черниці не могли ставати абатисами чи мати низку привілеїв, які з'явилися пізніше, така норма в Граціана все одно показувала особливе ставлення до таких жінок, надаючи їм додаткового захисту.

Повага до материнства проявлялася в дозволі матері заступатися за сина в разі оголошення йому негативного вироку суду [8, р. 477] та забороні вільновідпущенику свідчити не лише проти патрона, а й проти його матері [8, р. 706]. Це було нічим іншим, як перейманням практики пошани до *materfamilias* та перенесенням її з римського права на середньовічне.

Джерело вміщує і типові норми про захист жінок від розпусти. Уривок із *Tractatus de Penitentia*, що входить як автономна частина до праці Граціана, описував цей захист загалом, для обох статей, зокрема для слуг [8, р. 1160–1161], а інший говорив саме за жінок і дітей [8, р. 1161]. Захист від розбещення також був більше християнською нормою, ніж цивільною в цьому контексті. Тож пізньоантичні норми через цитування римського права активно закріплювалися в християнському середньовічному суспільстві.

Згадки жінок серед переліку родичів були також типовими для римського права. Наприклад, заборонялося свідчити в суді не лише проти батька, брата, зятя та інших, а й матері, сестри, невістки [8, р. 525–526]. Подібні списки родичів могли би видатися для нас дивними, бо в них, поруч із кровними родичами, трапляються згадки патрона, патрони та навіть їхніх власних родичів. Однак все це в «Декреті» Граціана було, вочевидь, судовою формальністю, що запозичувалася з римської практики ведення суду⁴.

Жінка в часи Граціана (та й у римському праві) набагато частіше згадувалася в контексті шлюбного права, аніж у якомусь іншому. Не дивно, що канонік долучав чимало римських норм щодо жінок у контексті шлюбу. Інститут подружжя, що неодноразово з'являвся в Граціана, загалом був важливим

2. «Permittitur autem eis postulare pro parente, pro patrono, patrona, liberis et parentibus patroni et patronae; pro liberis etiam suis, fratre, sorore, socero, socru, genero, nuru, uirico, nouerca, priuigno, priuigna, pupillo, pupilla, furioso, furiosa, fatuo, fatua, surdo, prodigo, et adolescente».

елементом канонічного права: власне, Граціан багато чого започаткував для середньовічного чи навіть сучасного розуміння цього інституту. Наприклад, він говорив про важливість заручин як етапу, коли відбувається згода майбутнього подружжя, хоча вона в нього обов'язково мала доповнюватися консумацією [8, р. 1073]. Укладання шлюбу він (як і середньовічна церква) прописував за Новеллами, пізньою і вже християнською формою римського права, що мала за основу римський дохристиянський шлюб: «Якщо хто на Святому Письмі поклянеться жінці, що законно візьме її за дружину, або якщо в промові своїй таку клятву дасть, буде йому за законну дружину, скільки б жодне придане чи жодний припис інший не перешкоджав би⁵» [8, р. 1107].

Посилаючись на Інституції, Граціан писав: «Одружених після обітниць не слід відділяти один від одного. Деяких одружених після обітниць визнають невірними. Я ж кажу, що важче грішать ті, хто таких розділяє⁶» [8, р. 98]. Зв'язок із римським правом щодо неподільності шлюбу був сумнівним, однак цей канон показував важливість співжиття для Граціана, що він, власне, і запозичував з Інституцій та римських практик. Але якщо цей пункт у «Декреті» був суто теоретичним, то наступні з тих, що захищали інституцію шлюбу, мали вже більш практичний характер. Низка канонів стосувалася важкого покарання перелюбу та полегшеного судового переслідування за цей злочин – наприклад, коли юридично полегшувалося переслідування зрадженим чоловіком своєї жінки [8, р. 541–542]. Наступний канон був ще жорсткішим: «Якщо яка буде викрита, що з рабом своїм таємні справи має, нехай підкориться смертній карі, а негідник буде відданий вогню⁷». У разі, коли цей злочин викривав раб, його навіть відпускали на волю [8, р. 706]. Також

3. «Si quis diuinis tactis scripturis iurauerit mulieri, legitimam se eam uxorem habiturum, uel si in oratorio tale sacramentum dederit, sit illa legitima uxor, quamuis nulla dos, nulla scriptura alia interposita sit.»

4. «Nubentes post uotum non sunt abinuicem separandi. II. Pars. Quidam nubentes post uotum adulteros asserunt. Ego autem dico, quod grauius peccant qui tales diuidunt».

5. «(...) Si qua cum seruo suo occulte rem habere detegitur, capitali sententiae subiugetur, tradendo ignibus uerberone (...).»

Граціан писав, запозичуючи норму з римського права, що заплямована перелюбом жінка не могла свідчити в суді навіть у межах вузьких, дозволених їй іншими законами, рамках [8, р. 751].

Покарання за перелюб, яке в часи римського суспільства на перших етапах доходило навіть до легалізованих убивств невірних дружин, загалом швидко опинилося за посередництвом римського права в канонічному, хоча мало зовсім інші наслідки через християнську складову (наприклад, тепер шлюб не можна було розірвати, а лише сепарувати подружжя в разі перелюбу).

Такі шлюбні проблеми були справді типовими для Середньовіччя, особливо – до часів папського права, де вже починалася боротьба з примусом до шлюбу; в часи Граціана примус був звичайною нормою, як і загалом покарання переважно жінок та їхнє суттєво нижче становище в шлюбі [12, р. 180]. Цікаво, що поруч у «Декреті» містилися і поради щодо правильнішого і легшого укладання шлюбу. Вже пізнішою за Граціана вставкою у творі є запозичена з Гая⁸ «порада» для тих, хто хотів укласти шлюб у межах *paterfamilias*: звільнитися (емансипуватися) самому чи щоби батько емансипував наречену⁹ [8, р. 1102].

Особливим випадком був канон, де інфамією мала бути покарана не лише жінка, яка вийшла би заміж раніше, аніж закінчиться час скорботи, але і її другий чоловік. Це ще раз засвідчує пошану до інституції шлюбу [8, р. 525–526]. Але тут говорилося лише про вдів, а не вдівців; власне, про скорботу за померлою жінкою Граціан нічого не писав. Ця норма, що брала своє офіційне коріння в часи Августа, а звичаєвий базис – ще раніше, насправді створювалася для захисту нащадків померлого чоловіка: вираховувався час, доки вдова ще може виявитися вагітною від померлого та народити дитину. Якби вона одразу взяла шлюб і народила, могли виникнути проблеми з батьківством, а через це – й зі спадкуванням, яке в римському праві було дуже важливою інституцією матеріальних гарантій і

6. Dig. 23,2,17pr. [14]

7. «(...) Itaque uolenti generum adoptare, suadetur, ut filiam emancipet. Similiter suadetur ei, qui uelit nurum adoptare, ut emancipet filium».

відносин. Якщо Граціан переніс цю норму до церковного права, це означало, що він все ще вважав її актуальною та важливою для середньовічного суспільства.

Однак ця та багато інших норм свідчили також про патріархальність, яка дуже часто прочитувалася в запозичених із римського права нормах – передусім у тих, які стосувалися судових процесів. Судити чи вести процес жінкам зовсім заборонялося, як і бути опікунами, повноцінно володіти майном тощо [7, р. 42–48]. Але Граціан мотивував це не розумовими обмеженнями (на відміну від римського права), а дотриманням традиції: «(...) бо прийнято є, щоб не виконували громадських обов'язків¹⁰» [8, р. 524]. Цей уривок він узяв із Дігестів¹¹, зовсім ігноруючи поширеніше пояснення у римському праві про *infirmitas sexus* [9, р. 343].

Не можна стверджувати, що таке трактування обмеженого стану жінки зовсім зникло в часи Граціана. Навіть пізніше Отці Церви, як-от Тома Аквінський, виправдовували нижче становище жінки не лише її гріховністю та винуватістю в первородному гріху, а й нижчими розумовими здатностями. Але Граціан, пояснюючи обмеження ролі жінки в суспільстві лише традиційністю, фактично перетворював римське право на звичаєве: під час цитування він навіть упускав прецеденти, які описувалися в першоджерелі. Вони, вочевидь, вже не видавалися важливими для каноніка в його час, коли традиція була цілком сформованою. Ідеться про випадок із Карфанією (чи то Калефурнією), що є типовим для римського та пізніше навіть германського права. Карфанія була сварливою жінкою, що неналежним чином поводи́ла себе в суді, після чого магістрат видав едикт про обмеження доступу жінок до судових процесів. Граціан переписав з норми, де згадується цей випадок, лише заборону, без самого прецеденту – вочевидь, не вважаючи його ключовим. Адже, як згадувалося вище, для нього причиною обмеження був не сам прецедент, а довга традиція відсторонення жінки від суду [8, р. 525]. Римське право як таке стало для нього свідченням традиції, якій, якщо вона не суперечила думці

8. «(...) quia receptum est ut ciuilibus non fungantur offitiis».

9. Dig. 5,1,12,2 [14].

Граціана чи церковним вченням, повністю довіряли і її повноцінно застосовували. В іншому разі, як вже було згадано, Граціан просто упускав непотрібний момент у цитуванні.

Граціан не обмежувався лише відстороненням жінки від суду. Як зазначено вище, у його канонах, які мали би захищати інститут шлюбу, також помітно багато патріархальності. Граціан загалом відомий серед каноністів своєю патріархальною позицією: навіть поза римськими нормами, він постійно говорить про нижче становище жінок із посиланнями на Святе Письмо, Отців Церкви тощо і навіть не робить виключень щодо вираження власної волі жінки в шлюбі [15, р. 52–57]. Що ж до таких канонів, переписаних із римського права, то в його текст потрапили передусім обумовлені законом полегшення для судового переслідування саме дружини, винної в перелюбі, про що йшлося вище. Чоловічий перелюб у римському праві не карався, окрім випадків, коли він був учинений в домі подружжя, а покаранням для чоловіка був хіба що дозвіл для його дружини подати на розлучення і отримати його [16, р. 11–16]. У творі Граціана, через несприйняття Церквою розлучень, у такому разі допускалася сепарація.

У Граціана теж не є поширеними згадки про чоловічий перелюб¹² – зазвичай він або вживав загальне слово *adulterius*, або говорив про особливі випадки жіночого перелюбу. Власне, вже згадане жорстоке покарання матрони у випадку перелюбу зі слугою, було найяскравішим прикладом патріархальності суспільства та особливого сприйняття шлюбу. Йшлося про образу голови сім'ї не лише внаслідок перелюбу, а й унаслідок ганебності зв'язку з рабом. Останньою ознакою патріархальності, що Граціан запозичив з римського права, була обов'язкова згода батьків на шлюб. Але вона показувала обмеженість прав у сім'ї не лише жінок, а й чоловіків, що знаходилися під владою *paterfamilias* – вже без цитування римського права Граціан кілька разів повторював про обов'язковість згоди батьків, перелічуючи основні засади укладення шлюбу [8, р. 1102]. Однак, якщо йшлося про згоду передусім батьків дівчини на шлюб, то у

10. Іншою справою є бігамія, що окремо розглядається каноніком як елемент перелюбу, особливо в таємних шлюбах та співжитті до шлюбу.

відповідних уривках із цитуванням римського права, Граціан за кодифікацією Юстиніана згадував також волю батьків для нареченого [8, р. 1292]. Тож батьківська згода для нього не була способом нормування лише для жінок – він повноцінно дотримувався римської традиції батьківської волі на шлюб. І лише його наступники у *Corpus Juric Canonici* досліджували випадки, коли воля наречених не збігалася з волею батьків.

Якщо згадати суперечку Еміля Фрідберга та Рудольфа Зоома, то, принаймні щодо канонів у «Декреті», які стосувалися жінок, відповідь є очевидною. Граціан, добре знаючи римське право, обирав лише ті норми, які були потрібні йому і не брав римське право за основу для своєї праці. Зрештою, Граціан формував своє бачення жінки переважно на підставі інших джерел – Біблії, творях Отців Церкви тощо. Загалом кількість норм про становище жінок, запозичених у римському праві, дуже невелика – 21 порівняно з 3945 уривками з джерел у цілому творі [4, р. 190]. Тож наша початкова гіпотеза про римське право як основу твору Граціана в контексті жіночих прав цілком спростовується.

Запозичення і цитування з римського права переважно входили в зміст його праці як підтвердження двох постулатів: захисту інституції шлюбу та патріархальності, що пояснювалася традицією, а не прецедентами чи розумово-фізичними обмеженнями жінки. Проте ключовою відмінністю між «Декретом» та римським правом, попри жорстокі покарання перелюбу в обох джерелах, була чітка позиція Граціана щодо нерозривності шлюбу навіть за умови такого злочину. Граціан також прямо вказував на тяглість влади *paterfamilias*, однак обмеження, спричинені цією владою, стосувалися не лише осіб жіночої статі. Та й різноманітні приписи щодо розпорядження майном, такі поширені в римському праві й економічно програшні для жінок, зовсім не бралися до уваги Граціаном. Ба більше, в багатьох звичаях, переймаючи традиції римського права, Граціан ставив жінок-родичок на тому ж рівні, що й чоловіків-родичів. Інколи навіть писав про додатковий їхній захист від розпусти, особливу повагу до осіб матерів та богопосвячених дів: у першому випадку, зберігаючи інакшу традицію римського суспільства, пошану до *materfamilias*, а в

іншому випадку, започатковуючи низку норм у подальшому канонічному праві щодо прав черниць.

Висновки. Отже, не можна говорити про зумисне обмеження прав жінок у «Декреті» Граціана або пояснення їхніх громадських обмежень фізичними; всі обмеження були лише дотриманням традицій патріархального суспільства. Наше дослідження можна продовжити, аналізуючи становище жінки в «Декреті» за Отцями Церкви, посланнями пап, єпископів, біблійними цитатами тощо. Все це сформувало складний комплекс уявлення про жінку в класичному канонічному праві, що суттєво вплинуло на середньовічне суспільство та Церкву, а також стало фундаментальним для канонічного права всіх подальших століть і навіть мало вплив на те канонічне право, яким користуємося ми сьогодні.

Список використаних джерел та літератури

1. С. Бовуар, *Друга стаття*, пер. Н. Воробйова, П. Воробйов, Я. Собко, т. 1, Київ 1994, 389 с.
2. A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, New Jersey 2014, 807 p.
3. J. A. Brundage, *Law, sex, and Christian society in medieval Europe*, Chicago 1987, 674 p.
4. J. A. Brundage, *Medieval Canon Law*, London 1995, 272 p.
5. W. L. Burdick, *The Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, New Jersey 2012, 772 p.
6. *Corpus Juris Civilis*, ed. P. Krueger, T. Mommsen, Berlin 1887. Available at: <https://archive.org/details/corpusiuriscivi01mommgoog>
7. J. Couch, *Women in Early Roman Law*, [in:] *Harvard Law Review*, Cambridge 1894, vol. 8, p. 39–50.
8. *Decretum Gratiani (Kirchenrechtssammlung)*, ed. E. Friedberg, Leipzig 1879. Available at: <http://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/online/angebot>
9. S. Dixon, *Infirmity sexus: Womanly Weakness in Roman Law*, [in:] *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis (= Legal History Review)*, Leiden 1984, vol. 52, p. 343–371.
10. M. V. Dougherty, *Moral Dilemmas in Medieval Thought: From Gratian to Aquinas*, Cambridge 2011, 226 p.

11. M. H. Hoeflich, M. J. Grabher, *The Establishment of Normative Legal Texts: The Beginnings of the Ius commune* [in:] *The history of medieval canon law in the classical period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. W. Hartmann and K. Pennington, Washington 2008. p. 1–22.
12. C. Hollister, *Medieval Europe: a Short History*, Boston 1998, 480 p.
13. *Institutiones. Gaius*, The Online Library of Liberty. Available at: http://files.libertyfund.org/files/1154/Gaius_0533.pdf
14. *Jus Romanum. Justinian*, Latin Library. Available at: <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>
15. *Law for Liberty: The Role of Law in the Church Today*, ed. J. E. Beichler, Baltimore 1967, 221 p.
16. K. Olsen, *Chronology of women's history*, London 1994, 506 p.
17. M. M. Sheehan, *Marriage, Family, and Law in Medieval Europe: Collected Studies*, Toronto 1997, 362 p.
18. P. Stein, *Roman Law in European History*, Cambridge 1999, 137 p.
19. J. C. Wei, *Gratian the Theologian*. Studies in Medieval and Early Modern Canon Law, v 13, Washington 2016, 288 p.
20. C. V. Wiel, *History of Canon Law*. Louvain Theological and Pastoral Monographs, Vol. 5, Louvain 1992, 186 p.
21. A. Winroth, *The Making of Gratian's Decretum*, Cambridge 2000, 268 p.

ВОСПРИЯТИЕ ЖЕНЩИНЫ В «ДЕКРЕТЕ» ГРАЦИАНА СКВОЗЬ ПРИЗМУ РИМСКОГО ПРАВА

Ольга СТАСЮК

Украинский католический университет

В статье сравнивается восприятие женщины согласно римскому и каноническому праву на примере «Декрета» Грациана. Рассмотрены аспекты, в которых традиция отношения к женщинам переносится из античной юриспруденции на церковную; изменения, возникшие при их переносе, а также чем мотивируются ограничения для женщин, перенятые с римского права. Исследовано, можно ли считать римское право базовым для «Декрета» Грациана в тех юридических нормах, что касаются женщин.

Ключевые слова: римское право, каноническое право, традиция, Декрет, Грациан, патриархальность, брак.

THE PERCEPTION OF WOMAN IN DECRETUM GRATIANI THROUGH THE TRADITION OF ROMAN LAW

Olha STASIUK
Ukrainian Catholic University

The article compares the perception of women according to Roman law and Decretum Gratiani. The aspects are considered in which the tradition of treating women is transferred from the ancient jurisprudence to the ecclesiastical, the changes that have arisen during their transfer and the reasons for restrictions for women taken from Roman law. It is also investigated whether Roman law can be considered the base for Decretum Gratiani in those legal norms that apply to women.

Key words: Roman law, canon law, tradition, Decretum, Gratian, patriarchy, marriage.

УДК 94(438.26=161.2-058.13)(092)"125/13"(093.2)

РУСЬКІ МІЩАНИ ВРОЦЛАВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII-XIV СТОЛІТТЯХ: СПРОБА ПРОСОПОГРАФІЧНОГО НАРИСУ

Володимир ЧОРНОБРИВЕЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті на основі опублікованих німецькою і польською мовами сілезьких регестів зроблено спробу просопографічного дослідження діяльності у Вроцлаві у II пол. XIII-XIV ст. представників купецького стану, ймовірних вихідців із Русі. Отримані результати свідчать про заможність і впливовість родини Ruthenus у місті Вроцлав, яких вони набули завдяки торгівлі тканинами, укладанню шлюбів із представниками інших купецьких родин, грошовим операціям, а згодом – актам купівлі-продажу землі. Вказано на складність у формуванні повноцінного родового дерева родини Ruthenus; відомостей про університетську освіту її представників досі не було знайдено. Крім того, в статті подано лише невелику частину відомостей про поземельні відносини між представниками родини Ruthenus та іншими особами з-поміж міського патриціату Вроцлава та патриціату навколишніх кресів округу Breslau. Акцентовано на цікавій складовій цієї проблеми, а саме – визначенні часу, коли родина була асимільована міщанами Вроцлава і як цей процес відбувався.

Ключові слова: купці, Вроцлав, регести, просопографія.

Проблема впливу Русі на середньовічну Центрально-Східну Європу є актуальною складовою сучасних міждисциплінарних досліджень. До просопографічного аналізу тогочасних соціальних станів, зокрема і так званого «четвертого стану», дослідники вдавалися неохоче, концентруючись переважно на висвітленні політичної історії. Тож тема руського купецтва у польському Вроцлаві XIV ст. – важлива для сучасного дискурсу. Водночас, дослідження не претендує бути останнім словом у цій проблемі, оскільки досі існує чимало «білих плям».

Об'єктом розвідки є етнічний склад купецького прошарку середньовічного міста Вроцлав, предметом – діяльність купецької родини Ruthenus та інших руських міщан і, що найважливіше, їхньої мобільності.

Серед праць, на яких ґрунтується ця розвідка, особливу вагу має робота Герхарда Пфайффера «Das Breslauer Patriziat im Mittelalter» [19]. У ній дослідник розглянув діяльність вроцлавського патриціату і, зокрема, представників родини Ruthenus. Проблему торгівлі Русі з державами Центрально-Східної Європи у радянський час досліджували Антоній Флоровський [9], Анатолій Новосельцев [8], Володимир Пашуто [8], Іван Крип'якевич [4]. У ХХІ ст. ці студії продовжив Олександр Назаренко [7].

Серед сучасних українських дослідників цієї тематики необхідно згадати Мирослава Волощука, який з-поміж кола проблем, пов'язаних із пошуком та дослідженням «русів» та їхньої діяльності у Центральній Європі, згадує також проблему руських купців у чеських землях, у Сілезії та у Вроцлаві зокрема [2, с. 26]¹³. Про це питання згадують у статті «Johann de Ladimiria: до проблеми етнічного походження капелана сілезького князя Генріха VI Доброго» Мирослав Волощук та Ілля Паршин, подаючи перелік членів родини Ruthenus. Автори вважають, що вроцлавський капелан, нотар, кантор та особистий духівник вроцлавського князя Генріха VI Доброго (1294–1335) Johann de Ladimiria мав би бути знайомим із купецькою родиною Ruthenus [3, с. 53–54]. Проблему походження Дітмара Ruthenus розглянув у своїй статті польський дослідник Норберт Міка [6].

Отож, в історіографії ХХІ ст. проблема пошуку «Русі» в центральній та західноєвропейських джерелах значно актуалізується.

У дослідженні мобільності руських купців чималу допомогу може надати докладне вивчення джерел. Зокрема, цінними матеріалами є *сілезькі регести*. Регест – це короткий виклад змісту документа, який супроводжується заголовком і легендою. Вони є опублікованими, тому труднощів із доступом немає. Деякі з віднотованих документів докладні, інші – короткі. Пізніші регести набувають скорочень деяких слів, тому їхнє опрацювання

¹³ Під час VI Конгресу польських медієвістів, що проходив упродовж 20–22 вересня 2018 р. у місті Вроцлаві (Польща) М. Волощук виступив із темою «Русини міст земель П'ястів ХІІ–ХІV ст.», котра в даний момент готується до публікації.

ускладнене, проте інформативний потенціал залишається високим.

Увагу цього дослідження буде сконцентовано на пошуку згадок у регестах імен руських купців, які мають префікс-предикат Rus-, Ruth-, наприклад: Andreas Ruthenus, Peter Ruthenus, Ulmann von Russewin, Matheus der Russe тощо, які жили та працювали в сілезькому місті Броцлаві в першій половині XIV ст.

Броцлав (пол. Wrocław, нім. Breslau) – столиця Сілезького князівства до 1335 р.; згодом увійшло до складу Чеського Королівства. Місто набуло своєї німецької назви через етнічний склад населення, адже після монгольської навали 1241 р. німецькі колоністи, по суті, заснували нове поселення. Воно розташоване на просторій рівнині біля впадання р. Олава (пол. Oława, нім. Ohle, Olau) в Одер та складається із внутрішнього міста – старого і нового (Altstadt, Neustadt) і 5-ти передмість: Олауського, Швайднітцького, Миколаївського, Одерського та Зандфорштадтського (нім. Ohlau-stadtteil, Schweidnitzer-stadtteil, Nikolai-stadtteil, Oder-stadtteil та Sandvorstadt-teil). Броцлавський округ утворював середню частину Сілезії та налічував 24 креси (від нім. kreis – район): Міліч (нім. Militsch), Гурау (нім. Gurau), Польський Вартенберг (нім. polnische Wartenberg), Намслау (нім. Namslau), Ельс (нім. Oels, Öls), Требніц (нім. Trebnitz), Волау (нім. Wohlau) і Штайнау (нім. Steinau) на півночі; Бріг (нім. Brieg), Олау (нім. Ohlau), м. Броцлав, повіт Броцлавський, Ноймаркт (нім. Neumarkt), Штрігау (нім. Striegau), Швайдніц (нім. Schweidnitz), Райхенбах (нім. Reichenbach), Німптш (Nimptsch), Штрелен (нім. Strehlen), Мюнстерберг (нім. Münsterberg) і Франкенштайн (нім. Frankenstein) у середній частині; Вальденбург (нім. Waldenburg), Нойроде (нім. Neurode), Глац (нім. Glatz) і Габельшвердт (нім. Gabelschwerdt) – у гірській південній частині [1, с. 650–653]. Розгляд адміністративно-територіального поділу округу є важливим, оскільки деякі документи містять і назви кресів.

Сілезькі регести містять згадки про діяльність членів родини Ruthenus; відповідно до реестру, під літерою R подано короткий перелік членів цієї родини.

Можливо, найдавнішою згадкою про родину Ruthenus, про яку пише Герхард Пфайффер, є згадка про шеффена Dietmarus, якого дослідник вважає Дітмаром Руським (Ruthenus). Peter Ruthenus і Natania є батьками Paul, Johann, Otto, Andreas, Heinrich, Mechtild. Hermann Ruthenus є батьком Katharina, яка, зі свого боку, є дружиною Siegfried von Löwenberg (Löwenberg, Lemberk – суч. Львувек-Шльонський). Mechtild є дружиною Waldemir von Swidenicz/Schweidnitz [19, s. 348].

Оскар Пуш, фахівець із сілезької генеалогії, наводить ще такі відомості: Hermann Ruthenus був одружений із N. N. Von Baumgarten [20, s. 106–107; 21, s. 114], Peter Ruthenus був батьком Katharina Ruthenus [21, s. 154], яка була матір'ю Mechtild Ruthenus [21, с. 154]. Paul Ruthenus був одружений із N. N. Brunonis [20, s. 194, 196–198; 21, s. 32; 22, s. 74], і вони були батьками Katharina Ruthenus – дружиною Зігфрида з Лемберга [21, s. 32] (тут спостерігається протиріччя між реєстром, у якому згадано про Катерину, але як доньку Hermann Ruthenus, і цим зауваженням). Katharina Ruthenius була дружиною Heinrich von Woycechsdorf, і подружжя мало 5 дітей: Heinrich der Jüngere, Martin, Mathias, Lucia, Elisabeth. Martin був одружений з Elisabeth Peter, донькою Magister Peter, ректора школи Св. Єлизавети у Вроцлаві. У 1347 р. вона купила землю в Grünhübel, а у 1367 р., уже як вдова, продала ці землі. Потім вона перебралася до Кракова, де жила зі своїми дітьми. Lucia була дружиною Jacob von Sitten, а Elisabeth була дружиною Hermann von Pastericz, із яким мала двох доньок: Katharina і Margarethe [23, s. 70–72].

Г. Пфайффер подає ще родове дерево родини von Löwenberg-Ruthenus: дітьми Siegfried і Katharina були Katharina, Klara (дружина Johann von Saarau), Nenker (чоловік Margarethe, батько Nicolaus, Nenker, Helena), Nicolaus (чоловік Agnes Schewitz, батько Hans і Hedwig, Hans був одружений із Barbara Banck, вони були батьками Hans, Nicolaus, Menzel), Johann, Matthias, Franz, Leuthold (Lutko) [19, s. 335].

Перед тим як перейти до безпосереднього аналізу діяльності представників родини Ruthenus, треба звернути увагу на ймовірного першого її представника – Дітмара. Першу згадку про нього Г. Пфайффер датував 1254 р. У 1266 р. цей містянин фігурує як свідок на одній з купецьких грамот, а у 1275–1276 рр.

– як консул (райця). Відомо, що він разом із Helmicus von Bunzlau купив ділянку землі між Elbing та Rosenthal [19, s. 59]. На жаль, подальші відомості про представників родини в проміжку між 1280–1318 рр. поки що невідомі. Н. Міка, покликаючись на думку Г. Пфайффера про можливе руське походження Dietmarus Rutenus, логічно припустив, що ім'я Dietmarus могло походити від імені Дмитро [6, с. 243].

Доцільно розглянути діяльність Peter Ruthenus у контексті звісток про нього в сілезьких регестах. Адже діяльність цієї особи підтверджується низкою епізодів у тогочасних документах. Зокрема, засвідчено, що він був членом суду шеффенів, а одного разу – Ради магістрату міста Вроцлав. Треба звернути увагу на такі згадки: 29 лютого 1324 р. Peter Ruthenus був обраний до Лави (суду шеффенів) магістрату [12, s. 239]. Аналогічні процедури обрання він проходив 5 лютого 1326 р. [12, s. 290], 25 лютого 1327 р. [13, s. 7] і 16 лютого 1328 р. [13, s. 35]. 20 лютого 1329 р. Peter Ruthenus згадується серед інших шеффенів, які засвідчили те, що Elisabeth продала залізні товари Konrad Buchsborn [13, s. 56]; 8 березня 1329 р. Peter Ruthenus так само був обраний до Ради магістрату [13, s. 58].

Проте нашу увагу привертають два неузгодження. Від 29 лютого 1324 р. до 20 лютого 1329 р. Peter Ruthenus обирали до магістрату міста Вроцлав до Лави. Що тоді спричинило той факт, що вже 8 березня 1329 р. він фігурує як член Ради? З цього ж випливає й інше питання – вибори шеффенів і консулів до магістрату, відповідно до поданих згадок із регестів, відбувалися в лютому. Тоді що спричинило проведення виборів 8 березня 1329 р., коли напередодні в лютому вибори вже відбулися?

Чітких відповідей на ці запитання немає. Отримати їх можна було би, розширивши джерельну базу дослідження. Однак в останньому регесті є певний натяк. Коли Peter Ruthenus було обрано до Ради магістрату, саме тоді в Раді був Peter Brunonis, тесть його сина, Paul. Можливо, йдеться про вияв непотизму. Цей випадок не був поодиноким. Наприклад, можна знайти відповідні аналогії у життєвому шляху краківського міщанина Mikołaj Rusin. Він займав посаду краківського райці магістрату впродовж 1319–1320, 1327, 1329–1330 рр. – якраз тоді, коли його тесть, Микола із Завихосту, в Раді не був [15, s. 136–137].

Побіжно можна подати ще кілька згадок у реліквіях руських купців: 5 лютого 1315 р. Matheus der Russe став членом Лави магістрату [11, с. 280]; 20 лютого 1325 р. Ulmann von Russewin обрано до Ради магістрату [12, с. 265]; 21 лютого 1330 р. його ж переобрали до Ради магістрату [13, с. 89].

Посади радників та шеффенів (суддів) у Вроцлаві з'явилися водночас із наданням місту магдебурзького права в 1261 р., тобто зі створенням магістрату. Керування містом було зосереджене в руках патріціату, який складали купці (8 радників та 11 шеффенів).

Вивчаючи причини такого рівня впливу представників родини Ruthenus у Вроцлаві, зокрема Peter Ruthenus у магістраті міста, є потреба в детальному аналізі актів купівлі-продажу земель.

Приміром, акт купівлі землі Hermann Ruthenus у Heidenreich von Mühlheim і дітей, які успадкували 6 гуф землі¹⁴ від Walther de Pomerio в кресі Trebnitz. Відбулося це між 23 та 30 квітня 1318 р. Можливо, Hermann Ruthenus, укладаючи цей акт, ставав опікуном дітей, а у випадку своєї смерті опікунство передавалось Peter, синові Peter Ruthenus [12, с. 77].

Інші документи про купівлю-продаж землі також важливі. Зокрема, 30 жовтня 1338 р. Andreas і Heinrich Rutheni продали аллод у повіті Wirbicz (сучасне село Vrbice в Чехії) Nikolaus Agnetis, зятеві бюргера Johann Stillo [14, с. 44]. 13 січня 1338 р. Katharina з чоловіком Siegfried von Löwenberg продали 9/4 акру доброї землі в повіті Herdain, або Gai (з XX ст. – частина Вроцлава; село розташоване ближче до глиняних шахт, аніж до міста) Конрадові, слугі Peter Brunonis за 51 Mk (марок?) [14, с. 4].

Наступний витяг з документу відображає проблему сімейних відносин у родині Ruthenus, або ж закономірне явище поділу аллодів між молодшими членами родини. Так, 23 січня 1338 р. Paul Ruthenus, названий у цьому реліквії бургграфом Вроцлава, вважаючи на необхідність доброго поділу та на вимоги Johann та Otto (що вказує на те, що вони є молодшими братами Paul) щодо

¹⁴ 1 гуфа = 7,5–10 га. Величина на території німецьких земель у IX–XVIII ст. Як одиниця вимірювання селянських наділів, не була сталою, а варіювалася залежно від ландшафту, якості землі та інших чинників [18]

права на свої половини аллоду, наділив їх землями за річкою Ла (Lohefluß) в окрузі Вроцлав. Можливо, причиною цього кроку було бажання кожного з братів провадити свою діяльність самостійно, що відображає деякі складові характеру кожного з членів цієї родини та мобільність братів як нащадків купецького роду.

Цікаво, що в цьому реєстрі Павла названо бургграфом міста. Така посада передбачала наявність судової та адміністративної влади, і надати її міг або король, або місцевий єпископ [14, с. 6]. Зрештою, кожен член родини отримував свій аллод, що свідчить про заможність родини Ruthenus. Це не викликає сумніву, адже Peter Ruthenus, як зауважено вище, кілька років обирався до Лави шеффеном, а пізніше засідав і в Раді магістрату Вроцлава.

Два реєстри пов'язані з участю Paul Ruthenus у передачі 480 Mk (марок?) срібла до скарбниці папи Іоанніс XXII (1316–1334), який саме тоді перебував у Авіньйоні (з огляду на так званий Авіньйонський полон пап, який тривав упродовж 1309–1378 рр.).

Основними джерелами надходжень до папської скарбниці були аннати, які ввів папа Clemens V (1305 – 1314). Це річний прибуток від бенефіція, яким володів клірик; комісійні від прибутків за перший рік єпископського правління. Продаж індульгенцій, вакантних бенефіцій, збір коштів на хрестові походи були ефективними під час правління папи Іоанніс XXII.

Папа Іоанніс XXII підтримував зв'язки з банкірськими домами Сієни та Флоренції. Приймавши від Clemens V 70 тис. золотих флоринів у скарбницю, він спромігся наповнити її до більш ніж 750 тис. золотих флоринів. Однак зазначена сума в різних джерелах (Giovanni Villani, Galvano Fiamma, Mathias von Neuenburg) варіюється від 18 до 25 млн. флоринів. Хоча це могло бути й перебільшенням [5, с. 153, 156–157].

Повертаючись до діяльності членів родини Ruthenus, зокрема Paul, можна пов'язати діяльність папи Іоанніс XXII з купецтвом Вроцлава. Допоможуть у цьому два реєстри. Зокрема, 26 січня 1329 р. папа Іоанніс XXII уповноважив членів флорентійського торгового дому Bardi у фландрійському представництві дому (в м. Брюгге) зібрати в Польщі за допомогою папського легата Peter de Alvernia 600 Mk (марок?) срібла. Райці магістрату Вроцлава помістили суму до сховища [13, с. 53]. Також

7 травня 1330 р. в Брюгге представник згаданого торгового дому Барді у Флоренції Andreas Portinarius у присутності інших членів організації видав вексель на прохання Папи Римського на суму 480 Mk (марок?). Серед імен свідків у грамоті згаданий і Paul Ruthenus [13, s. 96].

Доречно додати згадку про сілезького князя Генріха VI Доброго (1294–1335). Згадка стосується міста Брюгге, яке було одним із ключових міст Ганзейського союзу і було економічно пов'язане з Англією, яка постачала вовну як сировину, на той час найкращу в Європі. Відомо, що родина Ruthenus торгувала тканинами (ймовірно, шерстяними); Paul Ruthenus надав у дарування Peter Brunonis склад разом із крамницею (Kaufkammer) у місті Брюгге [19, s. 59].

Пов'язавши попередню згадку з наступною, можна зробити припущення, що Peter Brunonis був пов'язаний із Paul Ruthenus не лише родинними зв'язками (Paul Ruthenus був зятем Peter Brunonis), а й економічними, про що далі піде мова. У 30-х рр. XIV ст. (бл. 1336 р.) Peter Brunonis надав у дарування Paul Ruthenus склад разом із крамницею у Вроцлаві [19, s. 88; 20, s. 197]. Тож можна вибудувати таку схему: Англія постачає ганзейському місту Брюгге шерсть, з якої у місті виготовляють тканину, й далі – одяг, або продають сировину іншим містам Ганзи, до чого й було залучено згадані крамниці в Брюгге та Вроцлаві.

Гжегож Мишлівський зазначив, що в XIV ст. торговельні зв'язки між Вроцлавом і Нідерландами (переважно, Фландрією) поживались. Серед основних осередків суконного виробництва Нідерландів дослідник називає такі: Гент (Gent), Іпр (Ieper), Гістель (Gistel), Поперінге (Poperinge), Брюгге (Brügge), Кортрейк (Kortrijk), Льовен (Löwen), Мехелен (Mechelen), Турне (Doornik), Брюссель (Brussel) [17, s. 84]. Ці зв'язки забезпечував торговий шлях, т. зв. «Високий шлях» (від нім. *Hohe Strasse, Hohe Weg*), який тягнувся від Голландії через Сілезію і Вроцлав – до Галицької землі [17, s. 83]. Однак зазначена схема зв'язку в цей час, у 30–40-х рр. XIV ст., між Брюгге та Вроцлавом навряд чи могла існувати за підтримки Ганзи. На підтвердження цього припущення слугує висновок Г. Мишлівського: Вроцлав був

прийнятий до Ганзейського союзу між 1381 та 1387 рр., тобто значно пізніше від зазначеного часу [17, s. 90–91].

Крім торгівлі сукном, родина, можливо, займалась грошовими операціями, зокрема кредитуванням. Про це збереглася така згадка: Paul Ruthenus надає братам Reibnitz 28 Mk срібла із зобов'язанням їх виплачувати щорічно 4 Mk і 4 Malter¹⁵ вівса. Під заставу були покладені земельні володіння братів у селі Grünhübel біля Вроцлава, на річці Ла. Paul Ruthenus виступав кредитором. [19, s. 59]. Варто сказати, що зазначена сума виплат є досить великою, оскільки 4 Malter вівса = 440 літрів. У 1341 р. Pater Ruthenus передав ці землі в спадок Katharina, своїй доньці. Ймовірно, брати-боржники не змогли сплатити зазначену суму [21, s. 154].

Висновки. Отже, руські купці в польському Вроцлаві, зокрема і родина Ruthenus, були впливовою силою, яка зрештою спромоглася висувати своїх кандидатів до міського магістрату. Яскравим прикладом цього є діяльність Peter Ruthenus, якого кілька років підряд обирали на посаду шеффена. Вибороти своє місце під сонцем родині вдалося завдяки активній торгівлі сукном, укладанню шлюбів із представниками інших купецьких родин, актам купівлі-продажу земель. Це було економічно вигідною співпрацею, яскравим прикладом якої є торгівельні зв'язки Paul Ruthenus і Peter Brunonis. Основними джерелами прибутків родини була торгівля сукном і грошові операції; акти купівлі землі варто розглядати як фінансове вкладення. Сілезія була сприятливим для цього князівством завдяки відносно спокійній ситуації у регіоні.

Список використаних джерел та літератури

1. Бреславль, [в:] *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.)*, Санкт-Петербург 1890–1907, т. IVa (1891), с. 650–653.

¹⁵ 1 Malter = 2.0874 Scheffel, 1 прусський шеффель = пр. 55 літрів – міра сипучих речовин [16, s. 183–184; 10, с. 540]

2. М. Волошук, *“Русь” в чешских землях (Богемия, Моравия, Силезия) XI–XIV вв.: избранные проблемы*, «Rossica antiqua» 2014, № 2, с. 3–42.

3. М. Волошук, І. Паршин, *Johann de Ladimiria: до проблеми етнічного походження капелана сілезького князя Генріха VI Доброго, «Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис»* 2018, Вип. 31, с. 50–63.

4. І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984, 176 с.

5. С. Лозинский, *История папства*, Москва 1986, 382 с.

6. Н. Міка, *Русь у сілезьких середньовічних джерелах (до кінця XIII ст.)*, «Colloquia Russica» 2018, Series II, Vol. 4, с. 229–251.

7. А. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.*, Москва 2001, 784 с.

8. А. Новосельцев, В. Пашуто, *Внешняя торговля древней Руси (до середины XIII века)*, «История СССР» 1967, № 3, с. 81–108.

9. А. Флоровский, *Чешско-русские торговые отношения X–XII вв., «Международные связи России до XVII в.»* 1961, с. 64–83.

10. Шеффель, [в:] *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.)*, Санкт-Петербург 1890–1907, т. XXXIXa (1903), с. 540.

11. *Codex Diplomaticus Silesiae*, hrsg. Von C. Grünhagen und C. Wutke, Breslau 1892, vol. 16, 358 s.

12. *Codex Diplomaticus Silesiae*, hrsg von Vereine für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Breslau 1898, vol. 18, 392 s.

13. *Codex Diplomaticus Silesiae*, hrsg. von C. Grünhagen und K. Wutke, Breslau 1903, vol. 22, 282 s.

14. *Codex Diplomaticus Silesiae*, hrsg. von K. Wudke und E. Randt, Breslau 1930, vol. 30, 378 s.

15. J. Laberschek, *Rusin Mikołaj «PSB»* 1991, t. XXXIII, s. 136 – 137.

16. S. Lochner, *Prager-Börsen Zeitung* 1872, s. 184–185. Available at: <https://play.google.com/books/reader?id=a4ZX2hV4n7kC&pg=GB.S.PP1>

17. G. Myśliwski, *Początki związków Wrocławia i Hanzy niemieckiej, «Europejczycy, Afrykanie i inni. Studia ofiarowane Profesorowi Michałowi Tymowskiemu»* 2011, s. 79–82.

18. *Nieder-Kainsbach*. Available at: <https://web.archive.org/web/20120203211444/http://www.nieder-kainsbach.de/chronik.html>.

19. G. Pfeiffer, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*, Breslau 1929, 429 s.

20. O. Pusch, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Band I, Dortmund 1986, 453 s.

21. O. Pusch, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Band III, Dortmund 1988, 425 s.

22. O. Pusch, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Band IV, Dortmund 1990, 365 s.

23. O. Pusch, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Band V, Dortmund 1991, 419 s.

МЕЩАНЕ ИЗ РУСИ ВО ВРОЦЛАВЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIII–XIV ВЕКОВ: ПОПЫТКА ПРОСОПОГРАФИЧЕСКОГО ОЧЕРКА

Владимир ЧЕРНОБРИВЕЦ

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

В статье на основании опубликованных на немецком и польском языках силезских регестов сделана попытка просопографического исследования деятельности в городе Вроцлав во второй пол. XIII–XIV вв. представителей купеческого сословия, которые происходили из Руси. Полученные результаты свидетельствуют о состоятельности и влиятельности семьи Ruthenus во Вроцлаве, которую они приобрели благодаря торговле тканью, заключению браков с представителями иных купеческих семей, денежным операциям, а впоследствии - актам купли-продажи земли. Указано на сложность в формировании полноценного родового дерева семьи Ruthenus; сведений об университетском образовании представителей семьи до сих пор не было найдено. Кроме того, в статье было подано лишь небольшую часть данных о поземельных отношениях между представителями семейства Ruthenus и другими представителями как городского патрициата, так и патрициата окружающих кресов округа Breslau. Интересной частью этой проблемы является определение времени, когда семья была ассимилирована мещанами Вроцлава и как этот процесс происходил.

Ключевые слова: купцы, Вроцлав, регесты, просопография.

WROCLAW'S BURGHERS FROM RUS' IN THE SECOND PART OF XIIITH CENTURY – XIVTH CENTURY: AN ATTEMPT OF PROSOPOGRAPHICAL ESSAY

Volodymyr CHORNOBRYVETS
Ivan Franko National University of Lviv

In the article, based on Silesian regests published in German and Polish, an attempt was made to prosographically research the activities of representatives of the merchant estate, who came from Rus' in the city of Wroclaw in the second part of XIII century – XIV century. The results indicate the richness and influence of the Ruthenus family in the city of Wroclaw, which they acquired through the cloth trade, marriages with representatives of other noble families, monetary transactions, and subsequently - land sales. There is a complexity in the formation of a full-fledged family tree of the Ruthenus family, information about university education of family members has not been found yet. In addition, the article provided only a small portion of the information on the land relations between the representatives of the Ruthenus family and other representatives of the city patrician and patrician of the cities in surrounding lands of the Breslau district. An interesting component of this problem is the determination of the time when the family was assimilated by the Wroclaw bourgeoisie and how that process took place.

Key words: merchants, Wroclaw, regests, prosopography.

УДК 94(438:439) "1424/1444"

КОРОЛЬ ВЛАДИСЛАВ III ВАРНЕНЧИК: СПРОБА ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТА

Роман МАРТИНЧУК

Львівський національний університет ім. Івана Франка

У статті проаналізовано діяльність короля Владислава III (1434-1444). Акцентовано на політичних і військових здобутках та прорахунках короля, уточнено шлях хрестового походу на Варну. Розглянуто чисельність та організацію військ хрестоносців і причини поразки в битві під Варною. Важливу роль відведено Сегединському мирному договору. Автор акцентує на значенні «останнього хрестового походу».

Ключові слова: Владислав III, Угорське королівство, Варна, хрестовий похід.

У сучасній українській історіографії вивченню польської тематики не приділено належної уваги. Особливих студій потребує дослідження правління Владислава III (1434-1444) – польсько-угорського короля, якого пам'ятають здебільшого через загибель біля м. Варни. Опрацювання біографії Владислава є важливим для розуміння політичної картини в Польському та Угорському королівствах, до складу яких входили українські землі.

Діяльність Владислава III неодноразово ставала об'єктом зацікавлення науковців – наприклад, Януша Тазбіра [17], Едварда Потковського [14]. У монографії останнього подано детальну характеристику битви під Варною. Розвідка Станіслава Сроки присвячена правлінню Владислава в Угорському королівстві [15; 16]. Чеська «політика» польського правителя епізодично згадана у монографії Ярослава Шимова [9]. Світло на похід польсько-угорського короля проти турків пролив французький історик Жозеф Мішо [7]. Серед болгарських вчених доцільно виокремити доробок Нев'яна Мітева [6, 12].

За джерельну базу послужили праці польських хроністів XV–XVI ст.: Яна Длугоша і Мацея Стрийковського та хроніка італійського публіциста Філіппа Каллімаха [8, 10, 11].

Мета нашої розвідки – проаналізувати основні перемоги Владислава III як політика, так і полководця, відтворити

історичний портрет короля, з'ясувати значення «останнього» хрестового походу та окреслити питання, котрі потребують окремого дослідження.

Мацей Стрийковський зазначав у своїй хроніці, що одразу по смерті Владислава II Ягайла (1386–1434) в Познані краківський єпископ Збігнієв Олесницький у супроводі великих панів проголосив королем старшого сина Ягайла – Владислава. Коронація відбулася 25 липня 1434 р. Оскільки малолітньому правителю не виповнилося і десяти років, то регенство над ним узяв Збігнієв Олесницький [8, с. 685]. Єпископ плекав надії на приєднання Великого князівства Литовського до Польщі та посилення впливу Польського королівства в Угорщині та Чехії, а в майбутньому – послаблення Османської держави, яка щорічно захоплювала нові землі й щораз більше поглиблювала власну сферу впливу на Балканському півострові. [4, с. 86].

Після коронації Владислав намагався утвердитись на чеському престолі, який став вакантним після смерті імператора Священної Римської Імперії Сигізмунда Люксембурзького (1433–1437). Частина гуситського дворянства хотіла бачити володарем Чеської Корони не правителя Угорського королівства та Священної Римської імперії німецької нації, зятя Сигізмунда – Альбрехта V (1438–1439), а володаря Корони Польської – Владислава Ягайловича. Погодившись на цю пропозицію, король Владислав відправив у чеські землі свого молодшого брата Казимира з чималим військом. Спроба зазнала невдачі й на троні утвердився Альбрехт V, який був першим у династії Габсбургів, кому вдалось об'єднати під своєю владою австрійські, угорські, чеські та німецькі землі. Через два роки імператор Альбрехт помер від дизентерії [9, с. 47]. Польський хроніст М. Стрийковський щодо цього писав: *«Імператор Альбрехт помер, об'ївшись гарбузів і грибів»* [8, с. 695].

Поразка сербів у битві з турками на Косовому полі 1389 р. стала першим сигналом можливого нападу турків на Угорське королівство. Боячись турецької експансії, одразу ж по смерті короля Альбрехта V угорська знать вирішила запросити на трон Владислава III Ягайловича і вислала делегацію послів [5, с. 144]. Очевидно, що такий сюжет відбувся не без дипломатичних втручань єпископа Олесницького, для якого такий хід подій був

дуже вигідним, адже Владислав III мав стати угорським королем. У тому таки 1440 р. молодший брат Владислава – Казимир IV (1447–1492) був запрошений литовськими радними панами як намісник, а згодом проголошений великим князем. Польська держава залишилась у руках єпископа Олесницького [2, с. 150].

Владислав Ягайлович погодився на цю пропозицію. Хроніст Ян Длугош зауважував, що сама земля віщувала лихо й не хотіла відпускати короля, на обличчі якого ще й «перший мох» не поріс [10]. Схожі мотиви «прощання природи» притаманні багатьом літописам і літописним повістям. Приміром, ідентична картина вимальовується у «Слові про похід Ігорів», у якому природа теж не хотіла відпускати чернігівського князя Ігоря Святославича (1198-1202) у похід проти половців, який виявився невдалим для князя. Пообіцявши оберігати старовинні дворянські привілеї, які були закріплені ще «Золотою буллою» 1222 р., а саме: звільнення від мит, податків, наявність торгового права, обмеження військової служби кордонами Угорського королівства, Владислав був коронований у Буді. Він увійшов в угорську історію під назвою Уласло I (1440-1444) [5, с. 142].

Водночас, угорська корона Святого Іштвана була викрадена королевою Єлизаветою (вдовою короля Альбрехта V) – для інтронізації щойно народженого сина Альбрехта та Єлизавети Владислава V Посмертного (1440–1457). У цьому її підтримували угорські пани прогабсбурзької партії. Країна опинилася в стані громадянської війни. На бік удови Єлизавети та її немовляти-короля став імператор Фрідріх III (1440–1452) та частина гуситів, представник якої – Ян Іскра, закріпився на півночі Угорщини, чим відрізав її від Королівства Польського [1, с. 290].

Тож оптимальним варіантом для Владислава Ягайловича була домовленість із Яношом Гуніаді та Міклошом Уйлакі, яким було віддано Семиградське воєводство. Воєводи перетворили ці землі на оплот *«спокою та могутності»*, звідки Гуніаді неодноразово ходив походами проти турків-османів. Завдяки згаданому союзу Владислав і зміцнився на решті угорських земель [5, с. 43].

Саме тоді Папську курію очолював Євгеній IV (1431–1447), котрий на постійні прохання візантійського імператора Іоана VIII Палеолога (1425–1428) видає в 1442 р. буллу. У ній він закликає стати на захист останніх святинь християнської Європи:

Константинополя, о. Родоса й о. Кіпру та розпочати збір коштів на похід [3]. Зі своїм проханням Папа звертається до короля Владислава та воєводи Яноша і переконує останніх узяти участь у хрестовому поході, відправивши свого легата Юліана Чезаріні з місією примирити «обох Уласло» [5, с. 43].

Мир було підписано в 1442 р. За ним Владислав Ягайлович залишався правителем Угорського королівства, а чеські землі переходили до рук Владислава V Посмертного. Втім, правління його було формальним, бо реальна влада перебувала в руках опікуна – імператора Фрідріха III. Опісля примирення і розпочались військові операції проти турків.

Цей Хрестовий похід часто називають «останнім». Річ у тім, що під терміном «останній хрестовий похід» треба розуміти спроби Угорської Корони протистояти османському наступу на території Балканського півострова. Започаткувала цей вираз битва під Варною 1444 р., а заключним акордом стала виграна європейцями битва за Белград 1456 р. [13, р. 333].

Виступивши з Буди, хрестоносці швидким маршем здобули низку перемог: під Нішем, Піротом, Софією. І лише зима стала на заваді переможцям. Султан Османської імперії Мурад II (1421–1444), занепокоївшись ситуацією на Балканах, був вимушений підписати мирний договір [6]. Трактат було підписано 1 серпня 1444 р. у м. Сегедин у двох примірниках. Копія угорської сторони була спалена вже через кілька днів. Документ, виданий Мураду II міг зберегтися, але його досі не знайдено в турецьких архівах [14, s. 164]. За свідченням хроніста М. Стрийковського, султан обіцяв: вивести війська із Сербії; повернути сербському деспоту Георгію Бранковичу (1427–1456) всі володіння, які захопив турецький володар; повернути двох його осліплених синів та низку фортець, захоплених турками в Сербії та Албанії. Водночас сербський деспот мав сплачувати щорічний податок османам. Частина ж Болгарії з Адріанополем мала залишатись під османським пануванням. Владислав та Мурад поклялись на Біблії та Корані, що не будуть порушувати миру, який підписано на 10 років [8, с. 712].

Папський легат Чезаріні не міг допустити закінчення священного походу й став підбурювати короля Владислава до поновлення військових дій. Ситуація змінилася тоді, коли

Чезаріні прибув до Буди із загоном лицарів і дозволом Папи на порушення мирного договору. 4 серпня 1444 р. Владислав денонсував Сегединський мирний договір [5, с. 144]. Історики протягом століть сперечалися, чи правильно вчинив Владислав, розірвавши перемир'я, і чи мав Папа Євгеній право на звільнення угорського правителя від присяги. Були твердження про те, що Владислав ніколи не присягав на Біблії перед султаном і відмовився ратифікувати договір. Такі думки не знаходять реального підґрунтя, оскільки факт присяги було зафіксовано в низці джерельних повідомлень [17, s. 511].

На думку французького історика Жозефа Мішо, хрестоносці допустилися двох головних помилок. По-перше, це сам факт підписання мирного договору тоді, коли можна було витіснити турків за межі Дарданелл. По-друге, це порушення щойно підписаного договору, адже так вони дискредитували довіру християнських держав і балканські народи не підтримали ідеї нової війни [7].

Сумарно християнське військо налічувало бл. 20 тис. переважно важкої кінноти. Основу становили угорці (бл. 10 тис.). Волоський господар Влад II Дракул (1436–1447) привів із собою 4 тис. кінноти. Решта війська була представлена хорватами, чехами-гуситами, болгарами, русинами та папським загоном лицарів. Цікаво, що польських вояків за найретельнішими підрахунками було не більш як 500 воїнів. Крім цього, в армії Владислава було 2 тис. бойових машин та незначна кількість малих гармат. Мусульманське ж військо, на чолі із султаном Мурадом II, нараховувало бл. 80 тис. [6, с. 170]. Безумовно, для того, щоб досягти основної мети експедиції, а саме – витіснити османів із Європи, потрібна була армія вдвічі, а той утричі більша [14, s. 176].

Військо хрестоносців перетнуло Дунай поблизу м. Оршова. Захопивши фортецю, армія попрямувала на схід. Хрестоносний марш вітало мирне населення, беручи активну участь у бойових діях. Захоплюючи фортецю за фортецею, хрестоносці підійшли до Нікополя, облога якого затягнулася на декілька днів. Армія й далі просувалася на схід, і 7 листопада вона підійшла до фортеці Петрич, узяття якої було надскладним завданням. Адже вона

була оточена траншеєю, а оборонна система складалася з трьох стін. Але й цю фортецю було здобуто – разом із замком Михалич.

Тим часом війська турків перепливли протоку Дарданелли. Як стверджує болгарський історик Нев'ян Мітев, у питанні, як турецьким військам вдалося переправитись через Дарданелли, важливі дві теорії. Перша полягає в тому, що турки дали хабар, але кому саме – венеційцям, генуезцям чи грекам – важко встановити через суперечливі джерельні дані, які кардинально відрізняються одні від одних. Друга теорія стверджує, що флот хрестоносців не міг контролювати велику територію, і, найімовірніше, турки знайшли розлом і перетнули протоку. Так вони змогли об'єднатися з іншою частиною османської армії, що розташувалась на Балканах [12, р. 237–249].

Обидві армії зустрілися під Діонісіополісом (суч. Варна) 10 листопада 1444 р. Польсько-угорська армія розташувалась на рівнині. З півдня ця рівнина була закрита озером Девнія, болотистим берегом і заболоченим гирлом до моря. З іншого боку рівнина була оточена сушею. Безперечно, кращі позиції займала армія султана Мурада, адже розташовувалась на високогір'ї, яке мало круті схили до позицій хрестоносців. Воевода Гуніаді розташував війська дугою. Армія складалася з трьох корпусів. Перший корпус, що стояв на лівому крилі, утворили п'ять угорсько-трансільванських хоругв, які очолював зять Гуніаді – Міхал Сілагі. Вони мали відіграти стрижневу роль у битві. Другим корпусом, розміщеним у центрі, керував сам Владислав. Третій корпус сформував праве крило армії і складався з легкої волоської кінноти. Становище правого флангу було найгіршим, адже війська стояли в долині пагорбу в пересіченій місцевості й легко могли бути оточеними. Королівський фронт військ розтягнувся на 4 км, що було недоліком, бо перешкоджало командуванню в разі переміщення військ в інше місце [14, s. 188–189].

Султан поставив у першу лінію сипахів – різновид важкої кавалерії, що становила основу регулярної турецької армії. Праворуч розташовувалась кіннота з Румелії, якою курував Караджа-бей. На лівому крилі, на схилах високогір'я, розмістилась кіннота Дауда-паші. А в другій лінії, в центрі турецького фронту, були яничари, які утворили чотирикутник.

На краю розмістили залізні кілки та щити, через які можна було пускати стріли. Загальна протяжність армії становила 1,5 км.

Битва розпочалася з атаки лівого флангу турецької армії, якій вдалося прорвати правий фланг хрестоносців. Гуніаді, бачачи катастрофічну ситуацію, очолив частину королівських військ і підійшов на допомогу. Йому вдалося відбити атаку румелійської кінноти й піти в наступ, тож правий фланг турецької армії був розгромлений, а лівий почав відступати. В атаку кинулися яничари та особиста піхота Султана Мурада. Військові сили хрестоносців зменшувалися, позаяк співвідношення сил було три до одного на користь турків. Владислав, який до цього не брав участі в битві, очолив загін із 500 лицарів і розпочав атаку. Найімовірніше, король або був упевнений у своїй перемозі, або ж до атаки його переконали заздрісні до перемог та слави Гуніаді радники [14, s. 194–198]. Проте наступ швидко закінчився. Король наткнувся на турецьку пастку і був пронизаний безліччю яничарських шабель. Хроніст Длугош зазначав: *«Він [Владислав III] кинувся посеред бою і посіяв між піхотною армією погром настільки страшний, що яничари похитали головами і вже думали про відмову від битви»* [10]. Яничар Коджа Хізир відрізав голову королеві та поніс до султана.

Звістка про смерть короля деморалізувала решту християнських військ, а для турецької армії була суттєвим психологічним фактором до продовження бою. Попри намагання Яноша Гуніаді відновити порядок, все-таки довелося відступати. За місцем загибелі Владислав і отримав прізвисько «Варненчик». Разом із ним на полі бою полягло 10 тис. воїнів та папський легат Чезаріні. Лише воєводи Гуніаді із залишками війська вдалося втекти [7]. Італійський дипломат Філіпп Каллімах вважав Гуніаді добрим стратегом та мудрим радником, і з ним контрастувала постать безрозсудного Владислава. Та Каллімах не засуджував учинок короля – навпаки, підкреслював його образ доблесного лицаря [11]. Чисельність турецьких жертв за різними джерельними даними коливалася від 20 до 30 тис. Королівська голова була збережена в бочці з медом й відправлена до м. Бурси, де була виставлена на загальний огляд. Про її подальшу долю невідомо. Найбільший парадокс полягав у тому, що

обезголовленого тіла після битви так і не знайшли [12, с. 254; 15, s. 116].

Невдача християнських військ у битві під Варною пояснюється низкою причин. Перш за все, експедиція розпочалася восени, а це не найсприятливіший для походу час. Армія хрестоносців була багатокультурною. Між військовими частинами не було єдності та належної дисципліни. Вона чисельно поступалась османській армії. Відсутність матеріальної та військової допомоги європейських країн теж зіграли свою роль. Окрім цього, проблемою була відсутність енергійного та вмілого керівника. Цю місію спробували виконати король Владислав та воєвода Гуніаді, але Ягеллончик був не надто досвідченим, а Гуніаді мав досвід і тактичні навички, але не міг контролювати прагнення та амбіції угорських магнатів, папських лицарів на чолі з Чезаріні, поляків з оточення Владислава та, власне, самого Варненчика. Суттєвою причиною було і порушення Владиславом щойно підписаної Сегединської угоди.

Натомість турецька армія була регулярною, складалася як із піхоти (яничарів), так і кінноти (сипахів). Її розташування було значно вигіднішим, ніж європейської армії. «На руку» османам також зіграв і тойфактор, що вони воювали на добре знайомій місцевості та могли розраховувати на ресурси та підтримку допоміжних загонів. [14, s. 203–204].

Наслідки поразки під Варною стали фатальними для християнського світу. Балканські народи перестали вірити в свою перемогу й змирилися з турецьким пануванням, яке остаточно утвердилось у завойованих європейських провінціях [5, с. 144]. Для Візантійської імперії поразка стала кульмінацією кінця, адже з усіх боків вона тепер була оточена турецькими володіннями. Їй уже в травні 1453 р. Константинополь буде захоплений турками.

Оскільки після бою тіла короля не було знайдено, то цей факт породив безліч легенд про те, що король живий. Завдяки цим чуткам польський трон ще кілька років залишався вакантним. Деякі історики надавали вагомому значення цим легендам і навіть формували фантастичні теорії про подальше перебування короля. Найпопулярнішою є версія про те, що Владислав Ягайлович після Варни опинився на португальському острові Мадейра. Як правило, ці «дослідження» мали

аматорський характер; вони відкидали джерельні повідомлення про смерть короля під час битви [15, s. 103]. Лише через три роки після смерті Владислава його брат Казимир IV Ягеллончик (1447–1492) був коронований польською короною. В Угорському королівстві до влади прийшов Владислав V Посмертний. Однак конфлікт між національною і прогабсбурзькою партією не припинився. В країні ще більше посилилась анархія, яку на деякий час вдалося придушити Матяшу Корвіну (1458-1490). Проте стабілізація була короткочасною, бо вже після «Могацької катастрофи» 1526 р. вся центральна Угорщина буде завойована Османською імперією.

Висновки. Отже, у проаналізованих джерелах портрет Владислава III Варненчика проглядається досить чітко. Король був гідним наступником свого батька, а також зразком середньовічного лицаря, якому вдалося підпорядкувати Угорське королівство. Зі смертю короля обірвалися плани утворення великої польської супердержави. Альянс із Короною Угорською розпався. Польське королівство все більше схилялося до унії з Великим князівством Литовським. А в Угорському королівстві настав період анархії. Народи ж Південно-Східної Європи майже на п'ять століть будуть поневолені Османською імперією. Вважаємо, що окремих розвідок потребують питання спорядження та озброєння хрестоносних військ, політики Владислава стосовно православної церкви та монетної справи Польського та Угорського королівств під час правління Владислава Варненчика.

Список використаних джерел та літератури

1. Ф. Дворник, *Славяне в европейской истории и цивилизации*, пер. И. Соколова, Москва 2001, 800 с.
2. Н. Дейвіс, *Боже ігрище: історія Польщі*, пер. П. Тарашук, Київ 2008, 1080 с.
3. Р. Івашко, *Про що розповіла була папи Євгенія IV (1431-1447)?* Режим доступу: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>
4. Є. Ключовський, *Історія Польщі до кінця XV століття*, пер. Н. Яковенко, Сандомир 2005, 237 с.
5. Л. Контлер, *История Венгрии, Тысячелетие в центре Европы*, пер. В. Олейник, Москва 2002, 656 с.
6. Н. Митев, *Снаряжението на войската на крал Владислав Варненчик*, «Българское-Списание за Археология» 2018, № 6, с. 169-181.
7. Г. Мишо, *Эпоха крестовых походов*, пер. С. Клячко, Москва 2001, 368 с. Режим доступу: http://az.lib.ru/m/misho_z_f/text_1884_istoria_krestovyh_pohodov.shtml.
8. М. Стрийковський, *Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси*, ред. О. Купчинський, Львів 2011, 1075 с.
9. Я. Шимов, *Австро-венгерская империя*, Москва 2003, 608 с.
10. J. Dlugosz, *Rochniki chyli kroniki slawnego królestwa polskiego*, Warszawa 2009, księgi IX–XII, 407 s. Режим доступу: <https://www.dbp.wroc.pl/biblioteki/wroclaw>.
11. *Filipa Kallimacha Historia o królu Władysławie*, tłum. Anna Komornicka, Warszawa 1975, s. 281–305. Режим доступу: <https://epdf.pub/historiad66280f8a9d446154556d8ac80f9ac2410381.html>
12. N. Mitev, *Notes on the campaign of Vladislav Varnenich in northeastern Bulgaria in the autumn of 1444*, «Banatica» 2016, vol 26, no. 2, p. 235–256.
13. A. Pogăciaș, *John Hunyadi and the Late Crusade*, [w:] «Life and Religion in the Middle Ages», ed. F. Sabaté, 2015, p. 327–344.
14. E. Potkowski, *Warna 1444*, Warszawa 2004, 222 s.
15. S. Sroka, *Sława, chwala i plotka Władysław Warneńczyk jako król Węgier*, «Przegląd Nauk Historycznych» 2016, R. XV, NR 2, s. 103–126.

16. S. Sroka, W. Zawitkowska, *Itinerarium króla Władysława III 1434-1444*, Warszawa 2017, 133 s.

17. J. Tazbir, «*Krzywoprzysięzca Władysław*» w opinii potomnych, «Kwartalnik Historyczny» 1985, R. XCII, z. 3, s. 511-532.

КОРОЛЬ ВЛАДИСЛАВ III ВАРНЕНЧИК: ПОПЫТКА ИСТОРИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА

Роман МАРТЫНЧУК

Львівський національний університет ім. Івана Франко

В статье сделан анализ деятельности короля Владислава III (1434-1444). Проанализированы политические и военные достижения и просчеты короля, уточнено путь крестового похода на Варну. Рассмотрено численность и организацию войск крестоносцев и причины поражения в битве под Варной. Важная роль отведена сегединскому мирному договору. Автор акцентирует внимание на значении «последнего крестового похода».

Ключевые слова: Владислав III, Венгерское королевство, Варна, крестовый поход.

KING VLADISLAV III VARNENCHIK: ATTEMPT OF HISTORICAL PORTRAIT

Roman MARTYNCHUK

Ivan Franko National University of Lviv

The article contains an analysis of King Vladislav's III (1434-1444) activities. Author analyzed the political and military achievements and miscalculations of the king, specified the way of the crusade to the Varna. The number and organization of the crusaders and the causes of the defeat in the battle near Varna have been considered. An important role is given to the Szeged Peace Treaty. The author draws attention to the significance of "the last crusade".

Key words: Vladislav III, the Kingdom of Hungary, Varna, crusade.

УДК 796.8.011(4)"653":930.2

ДО ТЕМИ БОЙОВИХ МИСТЕЦТВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Микола КОЗАК

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН
України*

У статті проведено загальний огляд європейських бойових мистецтв, простежено їхні характерні риси та розвиток. Наведено опис головних джерел до вивчення середньовічних бойових мистецтв. Автор висловлює думку про важливість подальшого та детального вивчення бойових мистецтв Європи.

Ключові слова: бойові мистецтва, меч, фехтування, фехтбухи, Середньовіччя.

На сьогодні серед загалу залишається вкоріненим стереотип про те, що практика бойових мистецтв була характерною лише для країн Далекого Сходу. Однак на сьогодні відома достатня кількість джерел, аби окреслити загально, а в перспективі й більш детально бойові мистецтва середньовічної Європи.

Передовсім необхідно термінологічно визначити бойове мистецтво як комплекс знань і систему підготовки людини (професіонала або ж аматора) до поєдинку чи сутички, збройно або голіруч, що має або може мати загрозу смерті або важких тілесних уражень. Відтак можемо означити бойове мистецтво як будь-яку форму творчості в контексті розробки та удосконалення систем, концепцій та прийомів ведення бою.

Основним прийомом бою, який репрезентує Середньовіччя у всіх його найхарактерніших рисах, був таранний удар списом верхи [1, с. 259–283], про що засвідчують джерела [5, с. 196–200]. Ще одна виразна риса епохи – це традиція поєдинків на лицарських турнірах. Проте наша розвідка присвячена більш комплексним системам, які краще гармоніюють із сучасним розумінням бойових мистецтв.

Апелюючи до найдавніших джерел, передовсім необхідно пригадати так званий Манускрипт І. 33 (XIII–XIV ст.), названий за інвентарним номером зберігання в музеї Тауера в Англії, де був

знайдений. Саме цей манускрипт можна з впевненістю вважати першим свідченням концептуально оформленого в струнку систему європейського фехтування. Заразом він є найдавнішим взірцем так званого «фехтбуху» – як правило, ілюстрованого підручника з бойового фехтування, які набувають особливої популярності в пізньому середньовіччі та ранньомодерному часі [2, с. 66]. Тауерський фехтбух прийнято датувати між 1270 і 1340 рр. [4].

Більшу частину манускрипту займають малюнки, які супроводжує латинський текст. Сюжет зображень показує тренування двох неоснащених обладунком, але озброєних довгими одноручними мечами і маленьким кулачним щитом (баклером) противників. Серед персонажів виокремлюємо монаха, який, імовірно, веде урок та учня. Окрім того, в манускрипті фігурує жіноча особа, яку часто іменують «Вальпургією». Цей жіночий персонаж, поряд із чоловіками, вправляється у фехтувальних прийомах (Рис. 1). В текстовому описі манускрипту фігурують поняття *scolari* (учні) та *iuvenis* (хлопчики) [11]. З цього можна зробити висновок, що трактат є конспектом приватних занять із фехтування, які проводив персонаж, представлений монахом і який, можливо, був колишнім лицарем (хрестоносцем?). Найбільш імовірно, що трактат був складений третьою особою. Текст також подає його ім'я – Liutger [11].

Будучи фактично конспектом-підручником із фехтування, манускрипт засвідчує не так оформлення сучасної йому системи фехтування, як вже тоді сформовану традицію, що помітно і з більш пізніх джерел, про які йтиметься далі.

Тож традиція та систематизація пішого фехтування у Європі розпочалася ще раніше 1300 р. Комплекс прийомів, зображених у манускрипті, містить у собі великий обсяг різноманітних чергувань атаки із блоками меча мечем та баклером, чергування дистанції та обманних прийомів (Рис. 2).

Вочевидь, Тауерський фехтбух таки мав резонанс і вплив на подальший розвиток фехтування, оскільки, найімовірніше, саме він згадується в рукописах XVI ст. та бібліотечних каталогах XVIII ст. [4].

Іншим не менш вагомим джерелом, яке мало неабиякий вплив на розвиток, можливо, не так самого фехтування, як його систематизації і викладання, став твір «Декламація» («Zettel») авторства Йоганеса Ліхтенауера (др. пол. XIV – поч. XV ст.) [2, с. 64] (Рис. 3). Насамперед привертає увагу сама постать майстра Ліхтенауера. На сьогодні немає достовірних даних про місце народження та обставини життя майстра. Всі відомості черпаємо із записів його учнів; існує гіпотеза, що навіть його «Декламація» є нічим іншим як переказом його праці учнем [8, с. 1–3]. Згаданий твір, окрім того, що містить детальні описи прийомів ведення бою як довгою, так і короткою клинковою зброєю, в обладунку та без, цікавий також тим, що є римованим. Як зазначають джерела, Ліхтенауер зробив так для кодування своєї праці, щоби його мистецтвом не змогли скористатись негідники [8, с. 1–5]. Найцікавіше, що послідовники майстра вказували на те, що майстер багато подорожував, аби віднайти та вивчити мистецтво володіння мечем. А, отже, його праця також може бути спадком більш давньої традиції. Роки життя майстра Ліхтенауера датують др. пол. XIV – поч. XV ст. Манускрипти, написані учнями, також не виходять за межі XV ст.

Вклад Ліхтенауера в розвиток німецької школи фехтування є неоціненним. Більшість наступних великих майстрів меча, які або викладали, або практикували фехтування у своїх працях, іменували його «великим майстром вишуканого мистецтва». Здебільшого вони теж походили з так званого «братства Ліхтенауера». Список цього братства уклав Пауль Каль. Будучи, ймовірно, одним із учнів Ліхтенауера, Каль у кількох варіантах авторських фехтбуків згадує 17 майстрів, іменуючи їх братством Ліхтенауера, та не подаючи жодних відомостей про те, який статус мала ця організація, чи була таємною, чи публічною [8, с. 7–8]. Цікаво, що до братства входили майстри з багатьох міст і країн сучасної Німеччини, Австрії, Чехії та Польщі. В такий спосіб розповсюдилась зведена в систему техніка бойового фехтування в XV ст., яка походила з давніших локальних практик.

Говорячи про XV ст., неможливо оминати увагою ще одне надзвичайно показове джерело, автор якого, ймовірно, не був знайомий із Ліхтенауером, хоч і написав схожу працю. Йдеться про трактат італійського майстра Фіоре деї Лібері «Квітка Битви»

(поч. XV ст.) [2, с. 67–68]. Способом «прийом-контрприйом» автор подає найефективніші, на його думку, методи поєдинку пішо (як голіруч, так і зі зброєю), кінно, з використанням усього відомого спектру лицарського озброєння. Деї Лібері розрізняє справжній бій і лицарський турнір (бій за бар'єром), проте розглядає обидва [2, с. 67–73]. Автор підтверджує свій авторитет і компетентність у бойових мистецтвах 40-літнім стажем та участю в 5-ти дуелях із представниками інших шкіл, з яких йому вдалося вийти живим та непереможеним. Цікаво, що пишучи про один із поєдинків, Деї Лібері подає детальну інструкцію удару в пах ногою у фехтуванні мечами на близькій дистанції [2, с. 68]. Автор описав комплекс систем різних дистанцій, форм і бойових ситуацій, які були йому відомі. Як і Ліхтенауер, Лібері багато подорожував для вивчення та вдосконалення лицарського бойового мистецтва [2, с. 68]. Тож «Квітка битви», як і «Декларація» Ліхтенауера, опирається на більш давню традицію, яка мала місце, але не відобразилась у джерелах.

У європейській, як і в східній традиції бойових мистецтв, існували дисципліни поєдинку голіруч. Серед джерел, які дійшли до нас у повному обсязі, важливим є надзвичайно деталізований трактат із боротьби німецького барона Фабіана фон Ауєрсфальда (XV ст.) [6, с. 3–6]. Трактат містить значну кількість прийомів боротьби без зброї та ударів кулаками чи ногами. Зокрема, до характерних технік «лицарської боротьби» автор відносить велику кількість зачіпів ногами, захоплень корпусу та іммобілізацій кінцівок із подальшим поваленням суперника на землю. Деякі елементи описаної боротьби (а проілюстровані вони дуже детально) є ідентичними до тих прийомів, які практикуються в системах традиційної японської боротьби (дзюдо, джіу-джитсу).

Наводячи паралелі з відомими східними бойовими практиками, виникає закономірне питання: чи мали бойові мистецтва для середньовічного європейця таке ж сакральне значення, як і для спадкових представників самурайських родів в Японії чи для войовничих монахів Шаоліня? Чи сприймалися вони як повноцінне мистецтво? Проливає світло на це питання той факт, що автором одного з німецьких фехтбуків XV ст. був відомий художник та інженер Альбрехт Дюрер (1471–1528). Його

трактат із анатомічною точністю ілюструє низку прийомів фехтування різними клинками, серед яких найбільшу увагу привертає великий дворучний меч. Цікаво, що фехтбух Дюрера залишився всього лише проєктом. Так, він майже не має текстового супроводу та був знайдений у 1833 р. частково знищеним [7, с. 161]. Сама праця написана в 1512 р. Як бачимо з доробку Дюрера та Лібері, бойове мистецтво безперечно містило в собі естетичну складову.

Цікавою є історія створення фехтбуху з Аусбурга «Opus Amplissimum de Arte Athletica» (XVI ст.). Його автор – місцевий чиновник Пауль Гектор Маєр [9]. Будучи шанувальником давнього мистецтва бою голіруч і зі зброєю, яке станом на XVI ст. вже втрачає популярність (це було пов'язано з поширенням вогнепальної зброї та завершенням доби лицарства), він зробив редакцію відомих йому фехтбухів за кошти, поцуплені в міській скарбниці, за що й був повішений. Але його старання не були даремними: цей фехтбух є одним із найбільш вишукано оформлених.

Як і в «Квітці Битви», в ньому вміщено велику кількість прийомів. Зокрема, поєдинок на довгих мечах із переходом в боротьбу, тобто розриванням дистанції (Рис. 4), а також поєдинок довгою палицею, короткими клинками, включно з кинджалом, алебардою та імпровізованою зброєю (канчук, серп, коса, дубина) [10]. Розділ, присвячений боротьбі голіруч, подано як додаток. Як і вище згадані автори, він не так декларує нове, як апелює до більш давньої традиції бойових мистецтв.

Чому ж у масовій культурі XX–XXI ст. так мало місця відведено західній традиції, але так багато уваги приділено східним бойовим мистецтвам? Наприклад, популярний герой фентезійного сюжету «Горець», за яким знято серійний та повнометражні фільми, будучи шотландцем з XV ст., вправляється з японською катаною, а не шотландським клеймором (довгим мечем)¹⁶. Вочевидь, тенденція розвитку військової справи та зброї в Європі була значно інтенсивнішою, тож старі традиції швидко забувалися. Водночас в Азії вони консервувались. Порівнюючи дві традиції – Заходу та Сходу,

¹⁶ Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Connor_MacLeod

треба наголосити, що про східну немає настільки давніх джерел [3, с. 3–9]. Скажімо, такі популярні напрямки як дзюдо, сучасне карате та айкідо виникають тільки в ХХ ст. [3, с. 3–9].

Висновки. Мистецтво бою голіруч, як і з різноманітними видами зброї було дуже поширеною практикою ще з ХІІІ ст. Найяскравіше поширення бойових мистецтв в епоху Середньовіччя репрезентує такий феномен книжкової культури як фехтбухи. Та феномен середньовічних бойових мистецтв набагато ширший, аніж проаналізовані вище кілька аспектів і потребує всебічного дослідження в українській медієвістиці.

Список використаних джерел та літератури

1. В. Гуцул, *Таранний бій, рицарство і теорія військово-технологічного детермінізму: історіографія проблеми*, «Записки історичного факультету» 2015, Вип. 26, с. 259–283.
2. В. Гуцул, *Фехтувальний трактат Фіоре деі Лібері да Прімаріаччо «Квітка битви» та рицарські бойові практики другої половини ХІV – першої третини ХV ст.*, «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія» 2018, Вип. 2 (39), с. 66–74.
3. А. Козлов, *История боевых искусств Востока*, Москва 2008, 398 с.
4. Манускрипт I 33. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%83%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82_I.33
5. В. Понарядов, *Средневековые техники использования копья в конном бою (по данным мусульманских военных трактатов ХІІІ–ХV вв.)*, «Военная археология. Сборник материалов Проблемного Совета «Военная археология» при ГИМ» 2014, Вип. 3, с. 196–203.
6. А. фон Фабиан, *Рыцарская рукопашная борьба*, пер. М. Северин, А. Родимов, Москва 2006, 190 с.
7. Н. Bodemer, *Das Fechtbuch*, Kunstgeschichte 2008, 439 s.
8. М. Chidester, *Recital of the Chivalric Art of Fencing of the Grand Master Johannes Liechtenauer* 2016, 324 s.
9. Paulus Hector Mair. Режим доступу: https://wiktenauer.com/wiki/Paulus_Hector_Mair

10. Opus Amplissimum de Arte Athletica (Cod.icon. 393). Режим доступу:

[https://wiktenauer.com/wiki/Opus_Amplissimum_de_Arte_Athletica_\(Cod.icon._393\)](https://wiktenauer.com/wiki/Opus_Amplissimum_de_Arte_Athletica_(Cod.icon._393))

11. Walpurgis Fechtbuch (MS I. 33). Режим доступу: [https://wiktenauer.com/wiki/Walpurgis_Fechtbuch_\(MS_I.33\)](https://wiktenauer.com/wiki/Walpurgis_Fechtbuch_(MS_I.33))

К ТЕМЕ БОЕВЫХ ИСКУССТВ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

Мыкола КОЗАК

*Институт украиноведения имени Ивана Крипьякевича НАН
Украины*

В статье осуществлен общий очерк европейских боевых искусств, прослежено их характерные черты и развитие. Приведено описание основных источников к изучению средневековых боевых искусств. Высказано мнение о важности дальнейшего и детального изучения боевых искусств Европы.

Ключевые слова: боевые искусства, меч, фехтование, фехтбухи, Средневековье.

ON THE TOPIC OF THE MARTIAL ARTS OF MEDIEVAL EUROPE

Mykola KOZAK

*The Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of
Ukraine*

The article presents a brief outline of the European martial arts, tracing their characteristics and development. The description of the main sources for the study of medieval martial arts is given. The opinion was expressed on the importance of further and detailed study of martial arts in Europe.

Keywords: martial arts, sword, fencing, fight books, medieval times.

Додатки

Рис 1. Вальпургія, жіночий персонаж ыз фехтбуху з Тауера (Манускрипт I. 33). Режим доступу:

<http://web.archive.org/web/20091021063805/http://freywild.ch/i33/>

Рис 2. Обманне блокування і послідовна атака з фехтбукху з Тауера (Манускрипт I. 33). Режим доступу:

<http://web.archive.org/web/20090624145659/http://www.freywild.ch/i33/i33d.html#55>

Рис 3. Портрет Йоганеса Ліхтенауера. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Liechtenauer#/media/File:MS_44_A_8_2.jpg

Рис 4. Прийом на різке скорочення дистанції в поєдинку на довгих мечях з фехтбуху «Opus Amplissimum de Arte Athletica»

Режим доступу:

https://wiktenauer.com/wiki/File:Cod.icon.393_I_030v.jpg

УДК 94(5) «XV/XVII»

ЧОМУ ОСМАНИ НЕ ПОЛЮВАЛИ НА ВІДЬОМ ? (ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕМОНОМАНІЮ НА ТЕРИТОРІЇ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XV-XVII СТОЛІТЬ)

Андрій ЧАЛИЙ

ДУ «Інститут Всесвітньої історії НАН України»

У статті з'ясовано причини відсутності явища «полювання на відьом» і загалом лояльнішого ставлення до «чаклунства» на території Османського султанату впродовж XV-XVII ст., синхронно з європейськими відьомськими процесами, ініційованими світською та духовною владою, що охопили практично всю територію Західної Європи. Розглянуто ставлення до відьомства в теорії ісламу, правових концепцій та юридичних практик османів, народних уявлень про відьомство й магію. Проаналізовано сприйняття й відображення османськими мандрівниками надприродних елементів у межах своєї держави та методів боротьби з ними. Наголошено на тому, що аналогічне європейському полювання на відьом було несумісне з ісламською теологією та особливостями суспільно-політичного устрою османської держави.

Ключові слова: відьомські процеси, відьомство, близький схід, Османська імперія, XV-XVII ст., іслам.

Явище відьомства, демономанії, співвідношення фольклору, повсякденних страхів та інших містичних уявлень у ментальності європейської спільноти вивчені відносно добре. На жаль, про аналогічні явища на мусульманському Сході, а тим паче в Османському султанаті як найпотужніший мусульманській державі світу відомо дуже мало.

Мета нашого дослідження – простежити, чи існували аналогічні уявлення, практика й процеси боротьби ісламського світу проти «магії» та похідних від неї явищ; з'ясувати причини, які вберегли османську державу від численних жертв та соціальних заворушень.

Хронологічний період дослідження охоплює XV-XVII ст. На цей час припадає активна фаза боротьби з відьомством у Європі. Загальні хронологічні рамки полювання на відьом визначаються проміжком 1575–1675 рр. [14, р. xxxv].

Дослідження магії та відьомства мають тривалу історію, тож становлять значну історіографічну базу. Представлена вона як «патріархами» історичних студій на зразок Жуля Мішле [24], так і сучасними авторами. Серед них – масштабний наратив Жана Делюмо, що зосередився на загальному описі уявлень європейців про надприродні й потойбічні сили в Середньовіччі та Ранньомодерній епосі [3]. Важливими є розвідки й Карло Гінзбурга, дослідника народної магії італійських селян регіону Фріулі [19].

Щодо української історичної науки, то вона розглядала феномен відьомства з різних методологічних позицій (від позитивістських розвідок Володимира Антоновича [1], етнографічних досліджень Василя Милорадовича [10] до антропологічних студій Катерини Диси [4]), проте лише на українському ґрунті.

У турецькій історіографії проблема відьомства та магії представлена на рівні статей у фахових виданнях; досі цій тематиці не присвячено окремих монографічних праць. Так, у дослідженні Джема Догана (Sem Doğan) «Чи було в османській державі полювання на відьом?» проведено аналіз самого явища, його етимології, наголошено на впливі містико-фольклорних уявлень південнослов'янських народів (болгар і сербів насамперед) у формування ставлення до цього явища в османів. Автор підсумовує, що більшість юридичних санкцій щодо «чарів/чаклунства» були радше адміністративного, ніж кримінального характеру [18, s. 235].

Ахмет Тунч Шен досліджує астрологічні практики й використання талісманів в Стамбулі XVI ст., зауважуючи, що магичні практики східних народів і османів зокрема мало досліджуються [27, p. 69]. Ставленню до надприродних сил присвятив свою статтю грецький історик Марінос Серіяніс. Науковець порівнює османське і європейське ставлення до чаклунства [25].

З точки зору етнографії розглядає феномен відьомства в турецькій та в тюркській традиції Бурхан Чаглар (Burhan Çağlar), аналізуючи фольклорні мотиви у конструюванні магічного елементу. Автор аналізує відомий твір Евлії Челебі «Seyahatname»/«Книга про подорожі», який слугує джерелом

для вивчення народних уявлень про нечисту силу в усіх її формах [17]. Магічну сторону ісламських практик розглядає російська дослідниця Марія Рєзван [13], яка вказує на винятковий зв'язок магії саме з ісламом і традицією тлумачення Корану. На її думку в ісламі магія тлумачиться як внутрішнє явище, притаманне вищим Божественним силам загалом, що відображаються в таємному сенсі літер і знаків самого Корану, утворюючи своєрідну «магію тексту» [13, с. 180]. Також, аналіз магії згідно з ісламською теологією виконаний вже в класичній книзі «Гострий меч, що вражає чаклунів, які шкодять» [2].

Утім, більшість наукових праць відображають лише європейський «досвід», що відобразився у величезній кількості джерел різного типу [16, р. 15–18] і пронизав суспільство від найнижчих до найвищих щаблів. Так, відомим є посібник французького юриста Жана Бодена «Демономанія чаклунів». Це своєрідні настанови для боротьби з відьомством [21, р. 32, 184]. Таке розповсюдження демономанії трактується дослідниками як один із проявів «духовної кризи XVII століття», яка, незважаючи на прогресивні зміни в суспільстві, не тільки не зникла, а й поглибилася [28, р. 83–84].

Виклад матеріалу. Вже аксіомою є теза про суто західноєвропейське походження цього феномену; в православному та ісламському світах аналогічні явища відсутні [20, р. XVII]. На перший погляд це справедливо, адже в ісламській культурі загалом і Османській імперії зокрема випадки полювання на відьом не фіксуються. Але ретельний аналіз генези цього явища виявляє декілька парадоксів. По-перше, хоч офіційним ісламом та його функціонерами - улемами (теоретиками й інтерпретаторами ісламського віровчення, що виконували регуляторну функцію в суспільстві) відьми й чаклуни ніколи масово не переслідувалися, але критикувалися [25, р. 191].

По-друге, приклади неприйняття і боротьби османського суспільства із відьомством все-таки є, хоч і відносяться до набагато пізнішого періоду – XVIII ст. та мають локальний характер [22].

Загалом ісламська доктрина визнає існування потойбічних сил, які були створені відповідно до задуму Аллаха. Сам Пророк

Мухаммед на шляху творення нової віри часто стикався з різними демонами [26, р. 194]. Згідно з ісламським віровченням, світ наповнений джинами й джин'ї – безтілесними істотами, створеними з вогню та здатними приймати будь-яку форму. Вони творять людям як добро, так і зло (злі джини зазвичай з'являються в образі чудовиськ із головою гієни та вовчими лапами) [8, с. 93]. Очолює нечисту силу Ібліс/Шайтан – янгол-вигнанець, що керує джинами й чинить людям всякі негаразди [8, с. 96]. Не заперечується й сама магія в ісламі, якщо вона черпає сили від Бога – як найвищий рівень знання; як процес, який використовує мусульманські символи і слова [5, с. 1]. За Кораном, хоча магія (араб. «сіхр») є забороненою й такою, що суперечить ученню, вона все одно походить від Аллаха. Ті, хто використовують магію як Божу силу, є «добрими чаклунами» – «аль-муазіmun» («ті, що закликають»), тоді як «ас-сахара» («чаклуни») використовують джинів для доступу до темних сил і є «поганими» [11, с. 211].

Водночас із релігійною традицією визначення магії та відьомства існує й народно-фольклорна, що ввібрала в себе доісламські тюркські уявлення. Ця традиція є набагато давнішою за ісламську й більш різноманітною [23], що підтверджується навіть одним показником – кількістю визначень «магії»: *büyü* (чари), *sihirbaz* (магія), *sihir yapmak* (чаклувати), *hile yapmak* (шахраювати), *aklını çelmek* (впливати на розум), *beslemek*, *uzaklaşmak*, *altın yıldız yapmak* (озолочувати), *cadılık etmek* (відьмувати), *alıkoymak* (псувати – з турецької) та *efsûn* (з перської) [18, с. 220]. Аналогічне протиставлення релігійного та народного тлумачення магії можна знайти і в європейських мовах та юридичних термінах того часу.

Так само схожим є використання магії в державних інституціях. У європейській традиції дуже показовим є приклад Празького двору імператора Священної Римської імперії Рудольфа II (1576-1612). Османські султани, починаючи від Баязіда II (1481-1512) і аж до Мурада III (1574-1595) не відставляли від своїх європейських братів-монархів, тримаючи в своїх резиденціях цілі академії астрологів, віщунів, хіромантів та інших діячів, дотичних до окультної сторони ісламу, які часто-густо застосовували «законну магію» [27, р. 66-67].

Ісламське право магію однозначно засуджувало, а якщо її використання призводило до смерті чи тяжких травм, то «мага» засуджували до страти, незалежно від релігійної приналежності (для мусульман покарання було навіть тяжчим, адже містило ще й спокуту з покаанням за віровідступництво) [2, с. 45-49]. Ще показовішим є те, що з боку світського права магія взагалі не фігурувала ні як звинувачення, ні як елемент судового розгляду. Офіційні збірники законів («канун-наме») султанів Мехмеда II (1451-1481), Селіма I (1512-1520) та Сулеймана I Кануні (1520-1566) не містять жодних згадок про відьомство чи про покарання за нього.

Водночас османські автори не подають відомостей ні про власне, ні про європейське «полювання на відьом», хоча іслам та християнство межували тісно й з самого початку знали один про одного дуже багато [9, с. 34]. Єдиним, найбільш наближеним до цієї тематики джерелом є «Seyahatname» («Книги подорожей») Евлії Челебі, османського автора XVII ст. Челебі, подорожуючи Османською державою, докладно описав боротьбу магів двох ворогуючих племен – черкесів та абазинів і процедуру боротьби із «Ölü Cadılar» (тур. – мертвими відьмами, зомбі) та вампірами [17]. Тож можна тільки здогадуватися – чи османи взагалі не цікавилися магією та відьомством, чи масштаб цих явищ на їхній території був занадто мізерним, аби ними зацікавитися.

У «полюванні на відьом» дослідники умовно виокремлюють декілька ідеальних типів, які дають змогу класифікувати всяке переслідування чи вбивства:

- 1) «священна війна» – загальна гріховність чаклунства в авраамічних релігіях;
- 2) чаклунство як «вроки»;
- 3) «цап-відбувайло» – психологічний феномен під час соціальних катаклізмів;
- 4) девіантна поведінка – відхилення від суспільних інститутів, неписаних правил поведінки тощо [12, с. 154].

Для Османського султанату характерними є лише показники 1 та 2, які репрезентують релігійне та народне тлумачення. Іслам як авраамічна релігія (така, що походить від завітів прародителя Авраама разом із християнством та іудаїзмом) вороже ставиться до магії і тих, хто її практикує. Чаклунство як шкідливу

діяльність, пов'язану з повсякденним життям населення репрезентують «уроки» – псування майна, вплив на фізичне чи психічне здоров'я. Показники 3 і 4 не знаходять підтвердження в османській державі. Попри соціальні катаклізми – численні війни, неврожаї, спалахи епідемій – не фіксуються приклади «полювання на відьом» як імовірних винуватців трагедій. Показник 4 також не є актуальним ні для османів, ні для ісламістів узагалі. Адже маги/ворожбити часто ставали в нагоді, відповідаючи на запити як владної верхівки, так й інших груп суспільства. На противагу цьому, для західноєвропейського «полювання на відьом» всі 4 показники є актуальними.

Одразу виникає закономірне запитання – чому з такою відносною схожістю «вихідних даних» в Османській імперії не виникло чогось подібного до «полювання на відьом» європейського зразка? Вважаємо, що відповідь захована в кількох аспектах. По-перше, з точки зору ісламської теології магія не розглядалася винятково як зло, а окремі її елементи абсолютно органічно існували в ісламських практиках і езотеричних рухах (наприклад, дервішів). Іслам також виявився більш сприйнятливим для того, щоб увібрати в себе численні народні уявлення про магію і магічне. Другий аспект полягає в особливостях державного устрою Османського султанату. На противагу феодальній Європі, яка лише з XV ст. зіткнулася з процесом централізації та посилення ролі монархій, в османів із самого початку існувала чітка адміністративна організація та її правове забезпечення, міцні зв'язки між провінціями та центральним урядом, рівновага між військово-адміністративною (від тімаріота, санджак-бея, бейлербея до великого візиря), судово-релігійною (судді-кадії, казаскери, шейх-уль-іслам) та фінансовою владою [7, с. 104]. Така особливість унеможливлювала диктат одного з елементів управління суспільством. Також потрібно зауважити про територіальну гетерогенність Османського султанату, який контролював регіони з поліетнічним та полірелігійним населенням. Це й вибудовувало систему міллетів – етнорелігійних організацій неісламських народів (християн, вірмен, іудеїв), які гарантували немусульманам всі права в межах лояльності до османського панування. Можна погодитись із американською дослідницею

Карен Баркі, що толерантність ранньої османської держави виникла як продукт негласної угоди між державною верхівкою та полірелігійними комунами, які самі були зацікавлені в збереженні миру й порядку. Визнання мусульманського домінування гарантувало їм збереження їхніх релігійних та соціальних практик і звичаїв [15, р. 114].

Тож в Османському султанаті жоден рух, який міг хоча би теоретично призвести до послаблення чи зруйнування суспільно-політичної організації держави, зародитися та довго тривати просто не міг. Третій аспект полягає в єдності світської та духовної влади у формуванні ідеалів ісламської політичної філософії. Османський султан, принаймні номінально, був халіфом і захисником священних міст Мекки й Медіни й підносив відповідний ореол влади османів до вселенської місії й масштабу Халіфату [6, с. 26]. В європейській традиції світська та духовна влади протиставлялися й конфліктували, церква часто була непідконтрольна центральним урядам і провадила самостійну політику. Треба зважати й на політичну специфіку Європи XV–XVII ст.: одні країни вже розпочали процеси централізації та створення уніфікованої держави з чітким державним устроєм (Франція, Англія, Іспанія), а інші залишалися численними аморфними утвореннями, скріпленими лише номінальною владою монарха (наприклад, Священна Римська Імперія німецької нації).

Висновки. Відсутність демономанії та «полювання на відьом» в Османській імперії у XV–XVII ст. можна пояснити кількома факторами:

- 1) Загальне ставлення до магії, а відтак до всіх її деривативів (відьом, чаклунів, ворожок тощо) в ісламі було лояльнішим, ніж у християнстві, якщо виходило із офіційно визнаних канонів ісламу (суфійський термін «керамат» аналогічний християнському «диву»). Ба більше, ісламська доктрина ввібрала в себе певні магичні елементи, які трансформувались, проіснували довгий період часу.

- 2) Суспільно-політична організація османської держави передбачала органічну єдність світської та духовної влади, поєднання їхніх зусиль для вирішення тих чи інших суспільних

питань. Натомість в католицькій Європі ці функції були чітко розділені; між ними велася боротьба.

3) На відміну від християнства, яке одночасно вживалося й ворогувало зі старішими язичницькими традиціями та ересями, ідеологічна сила ісламу створила монолітніше в релігійному плані суспільство, викоринивши або поставивши під контроль доісламські вірування. Водночас гнучка османська система міллетів (немусульманських релігійних общин під владою османського султана) в XV–XVII ст. гарантувала відносно вільне віросповідання. Тож європейське «полювання на відьом» можна також розглядати як повторний процес насадження християнства.

Отже, «полювання на відьом» в османській державі в період тотальної відьомської психопатії у європейських сусідів ніколи не набувало масової форми. Крім цього, його прояви формувалися, контролювалися та підтримувалися світськими та релігійними інститутами. Для османів такі речі залишались абсолютно маргінальним явищем, яке існувало винятково в руслі народних повір'їв. На нашу думку, це стало можливим завдяки трьом факторам:

- відсутності релігійного фанатизму (саме в аналізований період розвитку ісламу) щодо повсякденних явищ;
- централізованому державному устрої Османського султанату;
- веденню постійних війн із сусідами, що вимагало суспільного та державного консенсусу задля забезпечення військових потреб османів.

Список використаних джерел та літератури

1. В. Антонович, *Колдовство : документы, процессы, исследование*, Санкт-Петербург 1877, 139 с.
2. Абд-ас-Саям Бали Вахид, *Острый меч, разящий колдунов вредящих*, Москва 2010, 240 с.
3. Ж. Делюмо, *Ужасы на Западе*, пер. Н. Епифанцевой, Москва 1994, 416 с.
4. К. Диса. *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воеводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століть*, Київ 2008, 302 с.

5. В. Иванова, *Мусульманская магия и турецкие охранительные практики: взаимодействие и конфликт*, Москва 2012. Режим доступа: <https://bit.ly/2JRmB1V>
6. *История Османского государства, общества, цивилизации: В 2 т. Т. 1*, под. ред. Э. Ихсаноглу, Москва 2006, 602 с.
7. М. Ковальчук, *Провінційне управління Османської імперії XVI ст. на основі канун-наме, «Грані»* 2016, nr 19(12), с. 100–106.
8. К. Королев, А. Лактионов, *Ислам классический: энциклопедия*, Москва 2005, 416 с.
9. Б. Луис, *Ислам и Запад*, Москва 2003, 317 с.
10. В. Милорадович, *Українська відьма. Нариси з української демонології*, Київ 1993, 72 с.
11. *Ислам: Энциклопедический словарь*, под. ред. Г. Милославского, Ю. Петросяна, М. Пиотровского, С. Прозорова, Москва 1991, 315 с.
12. Д. Пузанов, *Охота на ведьм в Восточной Европе IX-XIII вв.: антропология явления*, «Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН» 2016, nr 6, s. 153–158.
13. Е. Резван, *Коран в системе мусульманских магических практик*, Санкт-Петербург 2011, 220 с.
14. M. D. Bailey, *Historical dictionary of witchcraft*, Glasgo 2003, 199 p.
15. K. Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, New York 2008, 358 p.
16. *Palgrave advances in witchcraft historiography*, ed. J. Barry and O. Davies, London 2007, 248 p.
17. B. Çağlar, *Evlîya Çelebi'nin Anlatımıyla; Osmanlı Devrinde Cadılar, Vampirler, Tılsımlar ve Büyücüler*, Istanbul 2012. Available at: <https://tarihvedenedeniyet.org/2012/10/osmanlida-cadilar-vampirler-ve-buyuculer.html>
18. C. Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Cadı Avı Var mıydı? (Karsılaştırmalı Bir inceleme)*, «Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi» 2013, nr 1, s. 218–240.
19. C. Ginzburg. *I Benandanti. Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*, Roma 1972, 308 p.
20. *Encyclopedia of witchcraft: the western tradition. Vol. 1, A-D*, ed. R. M. Golden, Santa Barbara 2006, 1310 p.

21. R. Guiley, *The encyclopedia of witches, witchcraft and wicca*, New York 2008, 436 p.
22. S. Y. Işık, *Tirnova cadıları yahut sözlü kültürlerde halk inançlarının siyasal manipülasyonu*, «Doğu Batı» 2018, nr 21, s. 255-273.
23. D. Karakurt, *Türk söylence sözlüğü*, İstanbul 2011. Available at: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf>
24. J. Michelet. *La sorciere*, Geneva 2004, 198 p.
25. M. Sariyannis, *Of Ottoman ghosts, vampires and sorcerers: An old discussion disinterred*, «Archivum Ottomanicum» 2013, nr 30, p. 191–217.
26. K. Seligmann, *The history of magic*, New York 1997, 504 p.
27. A. T. Şen, *Practicing Astral Magic in Sixteenth-Century Ottoman Istanbul. A Treatise on Talismans Attributed to Ibn Kemal (d. 1534)*, «Journal of Magic, Ritual, and Witchcraft» 2017, nr 12(1), p. 66–88
28. H. R. Trevor-Roper, *The crisis of the seventeenth century*, Indianapolis 1967, 451 p.

ПОЧЕМУ ОСМАНЫ НЕ ОХОТИЛИСЬ НА ВЕДЬМ? (К ВОПРОСУ ОБ ОТСУТСТВИИ ДЕМОНОМАНИИ НА ТЕРИТОРИИ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В XV-XVII ВВ.)

Андрей ЧАЛЫЙ

Институт Всемирной истории НАН Украины

В статье предлагается объяснение, почему в исламском мире отсутствовала «охоты на ведьм» несмотря на аналогичные воззрения на магию в исламе и христианстве; почему на территории османского султаната в XV-XVII вв. не происходили события, созвучные с европейским всплеском демономании и судебных процессов над ведьмами, инициированными духовными и светскими властями, что охватили практически всю Западную Европу. Рассматривается толкование магии в исламской богословской традиции, правовых концепциях и повседневных практиках османов, описание народных верований османскими путешественниками. Автор настаивает на том, что в османском султанате деструктивные процессы вроде «охоты на ведьм» были невозможны по трём причинам: отсутствию фанатизма со стороны ислама по отношению к сверхъестественному, централизованному характеру османского государства и постоянных боевых действий против соседних стран.

Ключевые слова: ведовские процессы, ведовство, ислам, Ближний Восток, XV-XVII вв., Османская империя

WHY DIDN'T OTTOMANS HUNT FOR WITCHES? TO THE PROBLEM OF ABSENCE OF WITCHHUNTING IN THE OTTOMAN EMPIRE IN XV-XVII CENTURIES

Andrii CHALYI

*Institute of World history of the National Academy of Sciences
of Ukraine*

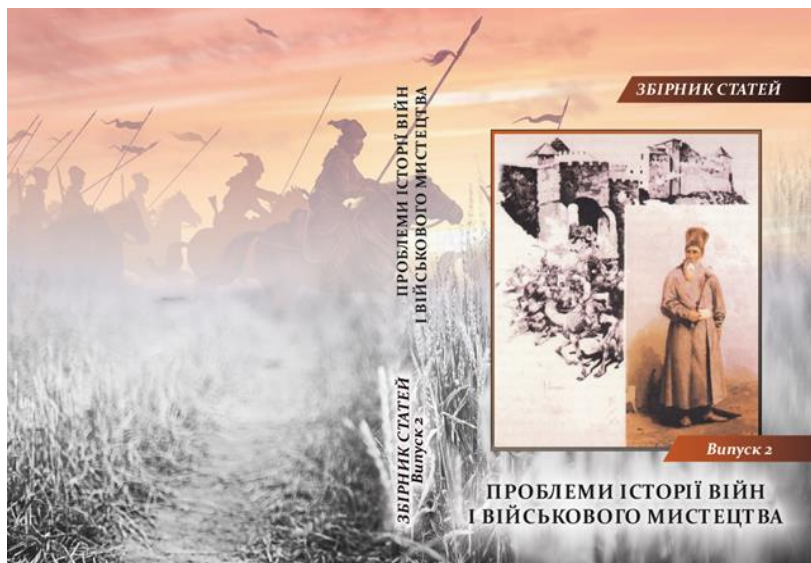
Article makes an attempt to explain why there was no «witch-hunt» phenomenon in the Ottoman Empire even though Western Europe survived numerous witch processes in XV-XVII centuries, organized by both Catholic and Protestants churches alongside with civil authorities of each level. Witchcrafting is analyzed through Islamic theological concepts, juridical collisions of Ottoman laws, popular views and believes regarding magic, sorcery and supernatural issues, enlightened in accounts of Muslim-ottoman travelers. Making an emphasis on similarity of views on magic in general positions in Islam and Christianity, author tries to prove that European scale witch-hunt was impossible in the Ottoman empire for three reasons: non-fanatical attitude towards supernatural, high centralization of the Ottoman state and continuous wars against its neighbors.

Key words: witchcraft, sorcery, Islam, Near East, Ottoman Empire, XV-XVII century

НОВИНИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДІЄВІСТИКИ

Проблеми історії війн і військового мистецтва. Вип. 2. / за ред. Л. Войтовича. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Львівський національний університет імені І. Франка, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного, 2019. 252 с.

ISBN 978-966-02-9009-9

Другий випуск міжвідомчого збірника наукових статей присвячений актуальним і дискусійним проблемам історії війн і військового мистецтва. У фокусі видання – малодосліджені явища української та світової історіографії, а також події та факти, що мали визначальний вплив на розвиток військової справи. Авдиторія збірника – історики, військові фахівці, студенти і всі, хто цікавиться військовою історією.

Для медієвістів цікавими будуть статті Дмитра Димидюка “Холодна зброя у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.): проблеми інтерпретації та дослідження деяких графічних джерел”; Романа Кшановського “Дискусійні проблеми еволюції

лицарства в Англії XIII століття”; Леонтія Войтовича “Галицько-Волинське князівство і королівство Русі та монголи”; Іллі Паршина “Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245 року”; Наталії Лешкович “Спитко з Мельштина”; Ігора Маццока “Перші професійні формування в європейських середньовічних арміях” та Павла Ткачука “Похід Сагайдачного на Москву”.

Щорічник приймає до друку статті членів Львівського медієвістичного клубу, зокрема й студентів, які отримують можливість друкуватися поряд з відомими вченими. Єдина вимога – відповідний науковий рівень статті.

Українсько-угорські етюди. Вип. 3. / за ред. Л. Войтовича.
Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича
НАН України, 2019. 306 с.
ISBN 978-966-02-9010-5

Третій випуск збірника наукових статей присвячений актуальним і дискусійним проблемам українсько-угорських стосунків, історії та культурі обох народів, а також малодослідженим подіям в Центрально-Східній Європі, які впливали на українсько-угорські стосунки. Збірник буде цікавий історикам, політикам, студентам і всім, хто цікавиться історією Центрально-Східної Європи.

Медієвістів зацікавлять статті Остапа Кардаша “Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст.”; Миколи Мельника “Від захоплення кочівниками до відмови від *Steppenfixierung*: парадокси угорської історіографії у вивченні печенігів, узів та половців”; Олега Бубенка “Мадьяри і хозари у Північному Причорномор’ї”; Мирослава Волощука “До питання про походження руської дружини угорського короля Володислава I (1077–1095)”; Іллі Паршина “Галицько-волинські

сюхети в “*Rerum Hungaricarum Decades*” Антонія Бонфіні”; Марії Костик “Боротьба за Австрійську спадщину. Чеський похід Данила”; Леонтія Войтовича “Угорщина і Польща в боротьбі за спадщину Романовичів: витоки, події, наслідки” та Романа Івашка “Єпископат Львівської латинської митрополії і військові конфлікти першої третини XV століття”.

Цей щорічник також приймає до друку статті членів Львівського медієвістичного клубу, зокрема й студентів.

Княжа доба: історія і культура. Вип. 12 /
За ред. В. Александровича. Львів: Інститут українознавства імені
І. Крип'якевича НАН України, 2018. 222 с.
ISSN 2221-6294

У збірнику зафіксовані студії з історії та культури княжої доби, укладені на матеріалах як старокиївської, так і західноукраїнської традиції (від XII ст.). Особливу увагу відведено історичному процесу еволюції західноукраїнського регіону в XIII ст., на початковому етапові відходу земель галицько-волинської спадщини до Польщі й Угорщини та подальшій його долі.

У збірнику подані статті Ольги Щодри “Себе, тобто свій народ, називали рос... Їх король іменується хаканом...”: руське посольство 838–839 років до Візантії та імперії франків – важлива віха міжнародного визнання Київської держави та початків формування української державності”; Яна Тенговського “Руські і угорські причини падіння влади Болеслава Щедрого у Польщі”; Олександра Мусіна “Як Прохор-лебеядник киян накормив. Слово 31-е Києво-Печерського патерика як джерело з історії середньовічної Русі і її матеріальної культури”; Віктора Мельника “Портал Успенського собору у Галичі”; Юрія Гудими “Історична геоморфологія і територія Галицько-Волинської держави за свідченнями Галицько-Волинського літопису”; Володимира Александровича “Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила романовича: міф як міфотворчість”; Іллі Паршина “Клімат і погода Галицько-Волинської держави у писемній традиції XIII–XV століть”; Леонтія Войтовича “Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою”; Єжи Сперки “Князь Владислав Опольський стосовно Львова” та Наталії Лешкович “Останній галицький князь”. У збірнику також подані рецензії та огляди, зокрема Володимира Александровича та Леонтія Войтовича.

Губарев Олег. **Рюрик Скьёльдунг.** Санкт-Петербург, 2019. 320 с.

Нова монографія про Рюрика, яка підсумувала значний етап дослідження проблеми за десять років після виходу знакової праці Євгена Пчолова (Пчёлов Евгений. Рюрик. Москва, 2010. 316 с.). Розвідка розгортається на фоні продовження гарячих дискусій, зокрема протистояння норманістів із антинорманістами, підсиленими злетом неоантинорманізму. Підсумовуючи дискусії щодо цієї проблеми, ще раз докладно проаналізувавши джерельну базу, Олег Губарев робить висновок про походження Рюрика з данських Скьольдунгів і його тотожності з Рюриком Фрісландським. У монографії використана найновіша тематична література як російських, так і європейських авторів обох напрямків. Зрозуміло, що окремі деталі монографії залишаються полемічними, що тільки підвищує інтерес до цієї роботи.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баштевич Ярослав Степанович – студент IV курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

Наукові зацікавлення: історія козаччини, Національно-визвольна війна середини XVII ст., Руське й Белзьке воєводства у 2 половині XVII ст.

e-mail: yaroslav_bashtevich@ukr.net

Димидюк Дмитро Андрійович – аспірант III року навчання історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Голова Львівського медієвістичного клубу (2014–2016 рр.) (м. Львів).

Наукові зацікавлення: ранньосередньовічна історія Близького Сходу та Закавказзя, ранньомодерний Львів, військова історія.

e-mail: dymydyuk_da@ukr.net

Козак Микола Іванович – аспірант II року навчання Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Наукові зацікавлення: історія середньовічного озброєння, військова історія Галицько-Волинської держави, культурні взаємовпливи між кочівниками і осілим населенням Європи в період середньовіччя.

e-mail: kozak2314913@gmail.com

Козак Соломія Ярославівна – аспірант II року навчання Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів)

Наукові зацікавлення: історія та культура середньовічної Чехії, лицарське військово-мистецтво, історія Галицько-Волинської держави, русько-чеські стосунки.

e-mail: rapko.sol@gmail.com

Мартинчук Роман Васильович – студент III курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

Наукові зацікавлення: історія Польщі та українсько-польських взаємин.

e-mail: martynroman17@gmail.com

Мартинюк Галина Володимирівна – здобувач, випускник факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Наукові зацікавлення: українська середньовічна та барокова література, особистість і творчість Данила Братковського.

e-mail: galynka111@gmail.com

Стасюк Ольга Володимирівна – студентка V курсу гуманітарного факультету Українського Католицького Університету (м. Львів).

Наукові зацікавлення: історія права, канонічне право, середньовічна культура та ментальність, жіноча історія, історія повсякдення.

e-mail: stasiuk@ucu.edu.ua

Чалий Андрій Олегович – аспірант I року навчання ДУ «Інститут Всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)

e-mail: andrewsereda1995@ukr.net

Наукові зацікавлення: історія османської імперії, історія ісламу, історія колоніалізму, соціальна історія Близького Сходу, культурна взаємодія ісламу християнства

Чорнобривець Володимир Євгенійович – студент III курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

Наукові зацікавлення: неолітичне кременярство; в медієвістиці: просопографія, торгівельні та культурні зв'язки Русі з Європою, Ганза.

e-mail: wolodymyrczornobrywetz@gmail.com; czornobrywetz@ukr.net

Наукове видання

**ЗАПИСКИ ЛЬВІВСЬКОГО
МЕДІЄВІСТИЧНОГО КЛУБУ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК № 4

Комп'ютерне верстання: Дмитро Димидюк, Юлія Гришко

Макет обкладинки: Ксенія Скшентувенська

Коректори: Галина Мартинюк, Соломія Козак

Відповідальний за випуск: Дмитро Димидюк

м. Львів, вул. Університетська, 1

Львівський національний університет імені Івана Франка